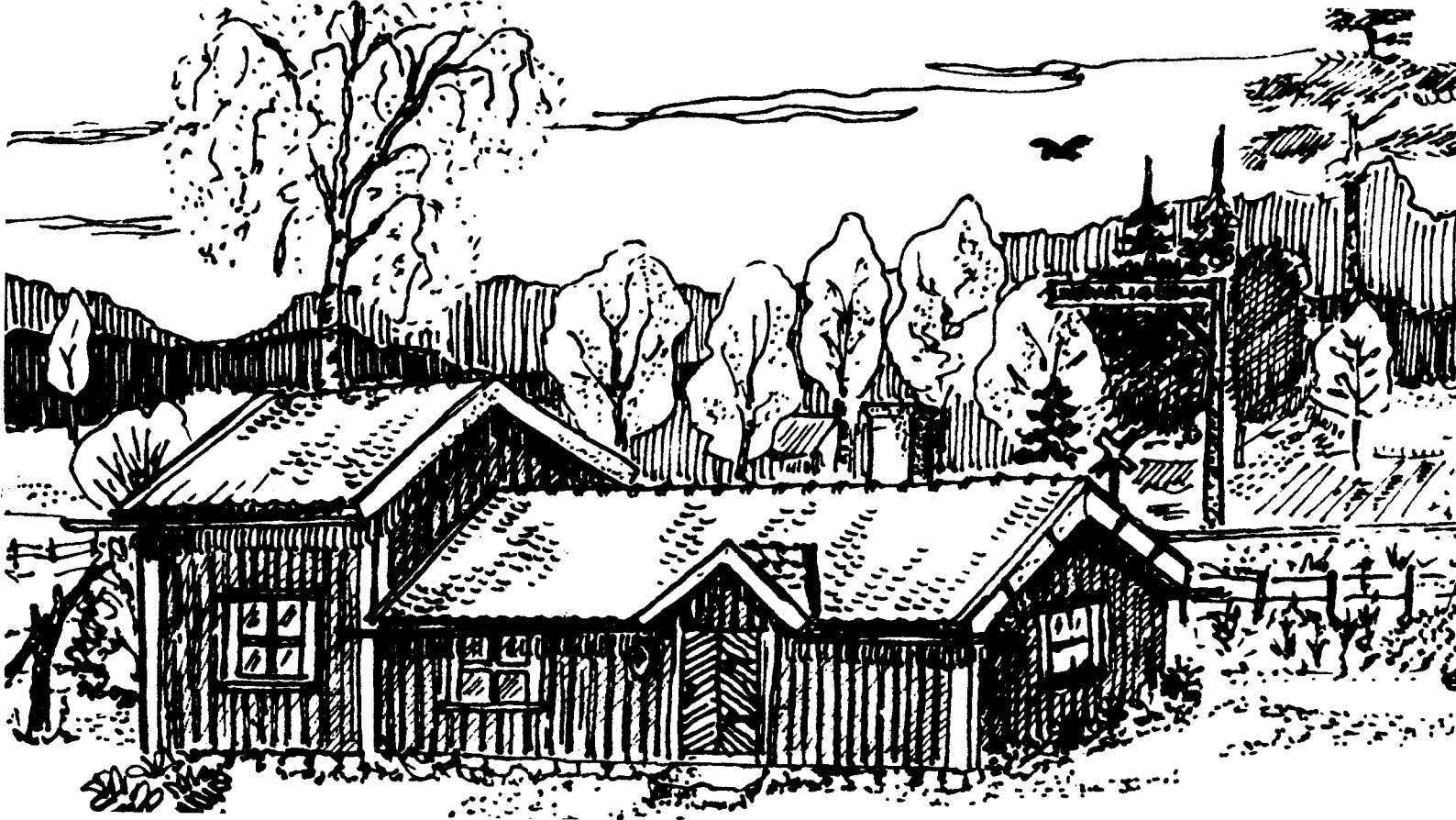

FRISTADSBYGDEN 2025

GAMMALT OCH NYTT - FRISTADS HEMBYGDSFÖRENING

Föreningen firade 50 år 2024. Den 16 juni underhöll pianisten David Carbe till kaffet vid hembygdsstugorna.

Fristads Hembygdsförening

INNEHÅLL

Vice ordf. har ordet	Ann-Britt Boman	3
Verksamhetsberättelse, styrelse och kommittéer 2024		3–5
Fristads Hembygdsförenings program för år 2025		6
Styrelsen för Fristads Hembygdsförening 2025		7
Till minne av Ann-Britt Boman	Britt-Marie & Sven-Åke Johansson	8
Samuel Pettersson – porträtt av en 200-åring från Gingri	Andreas Jansson	9–13
Så annonserade företagen i Fristad 1967	Olof Rydin	14–15
Tosseryd – en idyll från en svunnen tid	Ann-Britt Boman	16–17
Utterns återkomst	Andreas Jansson	17
Fristadsbygden genom tiderna	Ann-Britt Boman	18–20
Jonas Litzell	Ann-Britt Boman	20–21
Något om Svenska Bakugnsfabrikens första tid i Fristad	Olof Rydin	22–26
Föreningens eldsjäl – Ann-Britt Boman	Eva-Lena Liljedahl	27
Miniutställningar på Skogslid 2024	Folke Thorburn	28–29
Från jubileumsåret 2024 (<i>bilder</i>)		30
Gårdar i Fristad	Ann-Britt Boman	33–36
Sparsör och Frufällan	Ann-Britt Boman	37–39
Tegelbruken i Sparsör	Ann-Britt Boman	39–41
Thulin om Tegelbruket	Ann-Britt Boman / Gustaf Thulin	42
Minnen från skoltiden	Lennart Wasling	43–48
Johan Rupertssons historier på västgötska	Andreas Jansson	49–50
Första åren i Fristad	Wiviann Bergsten	51–52
Bilder från verksamheten 2024		60

FRISTADSBYGDEN 2025

Redaktionskommitté:
Ann-Britt Boman
Wiviann Bergsten
Birgit Gustafsson
Inger Awenlöf
Pirkko Karlsson
Eva-Lena Liljedahl

Ansvarig utgivare: Pirkko Karlsson

Utgiven av Fristads Hembygdsförening
Bankgiro: 359-1351
Medlemsavgift: 150 kr enskild medlem
200 kr familj

Med detta nummer följer inbetalningskort för medlemsavgiften. Vi hoppas att Du betalar in den så snart Du kan.

Hemsida: www.hembygd.se/fristads-hembygdsforening
E-post: fristadshf@gmail.com
pirkkokarlsson53@gmail.com

© Fristads Hembygdsförening

VICE ORDF. HAR ORDET

Under år 2024 har Fristads Hembygdsförening firat 50-årsjubileum. Tack vare generösa donationer har vi kunnat anordna lite extra jubileumsaktiviteter med mycket musik och arrangemang riktade till barn. Vi tackar dem som gjort detta möjligt. Jag har varit med i föreningen från början som sekreterare, ordförande och ansvarig för tidningen Fristadsbygden och har sett stora förändringar i föreningslivet.

Nu går vi in i vardagen igen. Vi har en del arrangemang som återkommer, såsom Bollarännet, Mölarpsdagen, Nationaldagen och Sågdagen. Och så alla våra serveringar förstås! Kaffegruppen gör ett stort jobb. Det vardagliga arbetet går vidare, men vi har märkt allt större svårigheter att knyta nya medarbetare till oss. Medelåldern är ibland oroväckande hög, och det är inte meningen, att 90-åringar ska kunna arbeta som förut. Det här året har vi drivit föreningen utan varken ordförande eller valberedning, men jubileumsgruppen har gjort ett gott arbete med planering och förarbete. Tidigare hade vi en grupp nyblivna pensionärer, som kunde göra en insats några år, men det finns färre av dem. Det finns så många andra intressen. Man vill inte heller binda sig för någon längre tid. Kanske måste vi acceptera projektarbete eller kortvariga insatser, men det kräver ändå att det finns en stabil grund i styrelse och arbetsgrupper.

Det finns en stabil grund att stå på genom allt tidigare arbete, och vi får hjälpas åt. *Vi hoppas att just Du som läser den här tidningen känner, att Du kan bli en del av vår gemenskap.* Det behövs medarbetare till styrelse, arbetsgrupper och valberedning, och Du kan bidra med det Du kan. När jag ser tillbaka på de femtio åren är det just arbetsgemenskapen, som står i förgrunden. Vi hoppas att vi ser värdet av den även i vår individualistiska tid. I tider av kris är den mycket viktig, och föreningslivet har lyfts fram även av de styrande i samhället.

Välkomna till ett nytt verksamhetsår!

Ann-Britt Boman

VERKSAMHETSBERÄTTELSE FRISTADS HEMBYGDSFÖRENING 2024

Till föreningen har under året inbetalats 628 medlemsavgifter.

Styrelsen har haft elva protokollförda sammanträden, den 10 januari, 6 februari, den 20 februari (konstituerande möte), den 14 mars, den 3 april, den 6 maj, den 4 juni, den 8 augusti, den 28 augusti, den 3 oktober och den 7 november.

Januari

Lördagen den 13 januari dansade vi ut julen vid hembygdsstugorna, Det var kaffeservering samt pyssel och godispåsar för barnen samt dans kring granen. Ett tjugotal personer deltog.

Februari

Tisdagen den 20 februari anordnades årsmöte i folkhögskolans högtidssal. Ett 40-tal medlemmar deltog. Sune Fridén visade bilder från renoveringen av hembygdsstugorna. Vidare var det förhandlingar och kaffeservering.

Mars

Onsdagen den 13 mars berättade Inger Awenlöf och Ann-Britt Boman om namnen på busshållplatser mellan Fristad och Borås: "Från Intet till Paradis" i Klockarebolet för ett 30-tal personer. Servering.

April

Annandag påsk den 1 april anordnades Bollarännet vid Mölarps kvarn tillsammans med Fristad GoIF och Sparsörs AIK. FHF stod för serveringar, lotteri och påskäggsjakt, Den senare blev en stor succé, och det var god uppslutning.

Valborgsmässoafton anordnades firande på Skogslid med sång av hembygdskören. Ann-Britt Boman var konferencier.

Maj

Söndagen den 5 maj var det medarbetarträff med grillning vid Lövåsens sågverk med ett 40-tal deltagare.

Söndagen den 14 maj anordnades Mölarpsdagen vid Mölarps kvarn. Borås Spelmanslag underhöll, och där fanns hantverkare, konstutställning, ponnyridning och kolbullar. Det var ett stort jubileumsprogram med squaredans och underhållning av Honkey Tonk Sweeds, barn-teater med Pippi Långstrump och hoppborg, ser-

veringar, tipspromenad och lotterier. Dagen var välbesökt.

Juni

Nationaldagen den 6 juni firades vid Mölarp. Fristads Underhållningsorkester under Ulf Hallqvists ledning underhöll med musik, och det blev blickar från dåtid, nutid och framtid för Fristads hembygdsförening under dess 50-åriga tillvaro. Olof Stensson, Ann-Britt Boman och Eva-Lena Liljedahl medverkade i detta programinslag. Kaffe och bakelse serverades.

Onsdagen den 7 juni hade föreningen en kvällsutflykt till Lilliputland i Hudene med egna bilar. Vi blev guidade runt i och såg på alla miniatyrbyggnader och imponerades av arbetet med dessa. Därefter fick vi kaffe med hembakt kaka.

Söndagen den 16 juni serverades kaffe och våfflor vid hembygdsstugorna. David Carbe underhöll med sång och musik under temat Sommar. Tillställningen gynnades av vackert väder och hade många besökare.

Juli

I början av juli satte vi upp en jubileumsutställning på Glasverandan på Fristads Bibliotek, som sedan visades fram till slutet av augusti. Den visade vår verksamhet under de gångna 50 åren och hade många intresserade besökare.

Den 7 juli var det kaffe och våfflor i Mölarps kvarn med tipspromenad och den 14 och 28 juli i hembygdsstugorna. Alla serveringar har varit välbesökta.

Augusti

Söndagen den 4 augusti serverades kaffe och våfflor i Mölarps kvarn. Dan Karlsson skulle underhålla men blev sjuk. Med kort varsel kunde fyra medlemmar i Notfritt ställa upp. Även vädret var på vår sida, så ösregnet väntade, tills konserten var slut.

Söndagen den 13 augusti anordnades friluftsgudstjänst vid Mölarps kvarn med Svenska Kyrkan i Fristad, och föreningen bjöd på kaffe. Ett 30-tal personer deltog i gudstjänsten.

September

Söndagen den 1 september var det dags för sågdagen vid Lövåsens sågverk. Det var också en stor jubileumsdag. Sågen kördes vid många tillfällen. Kaffe med sågbakelse samt kolbullar ser-

verades. I kvarnen var det utställning av konst och hantverk, och det var tipspromenad samt ponnyridning. Frista Hé-sextetten underhöll och det var folkdans och visning av folkdräkter samt av 70-talskläder.

Vidare fanns det många lokala försäljare av trädgårdsprodukter och hantverk och Västgöta rytare kom på besök. Dagen avslutades med sång och underhållning av Marie Arturén och Göran Åhlfeldt.

Oktober

Måndagen den 14 oktober var det vinstinlämning till Lellemarten i kvarnen.

Onsdagen den 16 oktober berättade Inger Awenlöf och Ann-Britt Boman om "Folketro och sägner förr i Fristad". Det var servering och trångt i Klockarebolet.

November

Den 23 november var det julmarknad på Fristads folkhögskola. Vi visade museet kl. 11.00-16.00 för många besökare och kunde sälja slut ett hantverkslotteri.

December

Måndagen den 2 december gjorde vi kransar av lingonris och järnek i Mölarps kvarn

Lellemarten lördagen den 7 december gynnades av inte alltför kall väderlek och uppehållsväder.

Vi hade flera lotterier, bl.a. av tomte med släde av granris, försäljning av lingonris- och järnekskransar, hembakat bröd, glögg och litteratur m.m. I Klockarebolet var det kaffe med goda hembakade bullar, och det kom många besökare i olika åldrar. Tomten var på besök.

Övriga aktiviteter

* På Skogslid arrangerade Folke Thorburn mycket uppskattade miniutställningar varje månad med olika teman.

* Mölarps kvarn och ö har speciellt under sommarhalvåret haft många besökare.

* Museigruppen har visat Fristads folkhögskolas museum vid flera tillfällen.

* Museigruppen har utökats med flera nya medlemmar, vilket är mycket glädjande för framtiden. Många vill också ha upplysningar om platser, personer och händelser i Fristad, och vi försöker uppfylla deras önskningar,

* Såggruppen har samlats på måndag förmiddag

både under våren och hösten. Ramsågen är nu i utmärkt skick. Mycket arbete läggs ner på att hålla området kring kvarnen och stugorna i fint skick.

* Lars Jonasson har varit ansvarig för föreningens hemsida och har lagt ner mycket arbete.

* Sven-Åke Johansson tillsammans med arkivgruppen och flera andra medlemmar arbetar med att bygga upp ett arkiv och digitalisera dokument och fotosamlingen.

* Avslutningsvis vill Fristads Hembygdsförening framföra ett varmt tack till alla medarbetare och medlemmar, som under år 2024 gynnat vår verksamhet. År 2024 har vi firat 50-årsjubileum, och har då haft speciella arrangemang. Vi tackar jubileumsgruppen som ordnat många uppskattade arrangemang. Vår uppgift är att sprida kunskap om och intresse för vår hembygd och skapa goda förutsättningar för dess invånare att känna sig hemma här. I detta arbete hälsas alla intresserade välkomna.

Styrelsen har haft följande sammansättning:

Ordförande, vakant

Ann-Britt Boman, vice ordförande

Kjerstin Olofsson, kassör

Inger Awenlöf, sekreterare

Sven-Åke Johansson, vice kassör

Britt-Marie Johansson Sune Fridén

Lars-Olof Johansson Björn Samuelsson

Birgitta Höök Pirkko Karlsson

Inger Arhusiander, ersättare och vice sekreterare

Revisorer:

Tomas Brissman Siw Gustavsson

Stig Hjortvall, revisorssuppleant

Kommitté för Mölarps kvarn, Klockarebolet och Ekalyckan:

Sven-Åke Johansson o. Sune Fridén, sammankallande

Kenth Andersson Bertil Svensson

Lars-Erik Larsson Roger Andreasson

Kjell Fridén Lars Larsson

Leif Asp Håkan Magnusson

Sven Karlsson Göran Mitchen

Bertil Holmin Karl-Erik Johansson

Lennart Blixt Lars-Olof Johansson

Såggrupp

Sven-Åke Johansson, sammankallande

Leif Lorén, teknikansvarig

Börje Andersson, teknikansvarig

Björn Samuelsson, teknikansvarig

Kent Andersson Lars-Olof Johansson

Sune Fridén Sven Karlsson

Ulf Bjursten Lennart Blixt

Trädgårdsgrupp

Birgitta Brissman Annerd Lönn

Gerd Karlsson Margareta Hällqvist

Konst- och hantverksgruppen

Vakant

Redaktionskommitté:

Birgit Gustafsson, sammankallande

Ann-Britt Boman Wiviann Bergsten

Inger Awenlöf Eva-Lena Liljedahl

Pirkko Karlsson

Lellemartenkommitté:

Britt-Marie Törngren, sammankallande

Gunilla Persson Siv Samuelsson

Birgitta Höök

Kaffekommitté:

Gunilla Persson, sammankallande

Britt-Marie Törngren Anita Andreasson

Siv Samuelsson Agneta Andersson

Lisbeth Allard Lena Wiksén

Kerstin Sandberg Inger Riley

Birgitta Höök Ing-Marie Johansson

Marita Carlsson Susanne Karlsson

Arkivkommitté

Sven-Åke Johansson, sammankallande

Ann-Britt Boman Ann-Sofie Fridén

Lars Jonasson, Thomas Fridén, digital konsult

Museikommitté

Inger Arhusiander, sammankallande

Ann-Britt Boman Birgit Gustafsson

Maj Klingesten Leif Eurenus

Pirkko Karlsson Eva-Lena Liljedahl

Ombud vid distriktsmöten

Ann-Britt Boman Kjerstin Olofsson

Sven-Åke Johansson Britt-Marie Johansson

Valberedning:

Vakant

Ann-Britt Boman, vice ordförande

Inger Awenlöf, sekreterare

FRISTADS HEMBYGDSFÖRENINGENS PROGRAM FÖR ÅR 2025

För vidare information och ev ändringar av programmet – se vår Facebooksida ”Fristads Hembygdsförening” och vår hemsida: www.hembygd.se/fristads-hembygdsforening

Ti 25 februari

Årsmöte i folkhögskolans högtidssal kl. 19.00.
Final på jubileumsåret. Mat och dans till orkester. Representant för Västergötlands Hembygdsförbund medverkar.

Må 21 april, Annandag påsk

Fristads GoIF och Sparsörs AIK: **Bollaräppet** vid Mölarps kvarn, mellan kl 13.00 och 16.00. Bollarna släpps kl. 15.30 och målgång ca 15.45. Fristads Hembygdsförening: kaffeservering kl. 13–16, tipspromenad 13–15 och påskäggsjakt 13–15, lotteri.

Sö 4 maj

Medarbetarträff på Mölarp kl. 15.00, grillning vid sågen, kaffe med dopp.

Sö 18 maj

Mölarpsdagen, kl. 11.00–15.00. Kaffeservering kl. 11.00–15.00. Lotterier. Kolbullar. Malning av mjöl och mjölförsäljning. Borås spelmannslag spelar kl. 11.00. Ponnyridning. **Fristads Naturskyddsförening:** Tipspromenad kl. 11.00–14.30. Tält med information och försäljning.

För mer detaljerad information hänvisar vi till vår hemsida, vår Facebooksida ”Fristads Hembygdsförening” och affischer.

Sö 1 juni

Lantbruksmuseet på Fristads Folkhögskola, öppet kl. 13.00–16.00.

Fre 6 juni

Nationaldagen vid Mölarp med kaffeservering kl. 11.00–15.00. Blomstervandring på egen hand. Musik av Fristads Underhållningsorkester och tal kl. 14.00.

Ons 11 juni

Utflykt: Alingsås. Samling vid stationen 13.00 för samåkning i egna bilar. Anmälan till Britt-Marie Johansson senast 4/6, tfn 070-30 55 442.

Sö 15 juni

Kaffe och våfflor i hembygdsstugorna kl. 13–16. Underhållning av Notfritt kl. 14.30.

Ons 2 juli – Fre 22 augusti

Utställning på Glasverandan på Biblioteket.

Sö 6 juli

Kaffe och våfflor i hembygdsstugorna kl. 13–16.

Sö 13 juli

Kaffe och våfflor i hembygdsstugorna kl. 13–16.

Sö 27 juli

Kaffe och våfflor i hembygdsstugorna kl. 13–16.

Sö 3 augusti

Kaffe och våfflor i hembygdsstugorna kl. 13–16.

Sö 10 augusti

Friluftsgudstjänst vid Mölarp kl. 15.00. Fristads Hembygdsförening bjuder på kaffe.

Sö 17 augusti

Lantbruksmuseet på Fristads Folkhögskola, öppet kl. 13.00–16.00.

Sö 7 september

Sågdag vid Lövåsens såg kl. 11.00–15.00. Servering kl. 11.00–15.00. Tipspromenad. Kolbullar. Konst- och hantverksutställning. Västgöta Ryttare. Ponnyridning och barnaktiviteter.

Må 13 oktober

Inlämning av vinster kl. 17.00 i Mölarps kvarn.

Må 1 december

Vi gör lingonriskransar och järnekskransar till Lellemarten i Mölarps kvarn kl. 18.00.

Lö 6 december

Lellemarten kl. 10.00–13.00 vid hembygdsstugorna. Servering av kaffe och glögg. Julmusik. Dans runt granen. Tomten på besök. Eldkorgar, lotterier, brödförsäljning. Lingonriskransar.

ÅR 2026

Ti 24 februari

Årsmöte kl. 19.00 i Folkhögskolans högtidssal.

STYRELSEN FÖR FRISTADS HEMBYGDSFÖRENING 2025

Hemsida:

www.hembygd.se/fristads-hembygdsforening

Ordf.	Vakant	
Kassör	Kjerstin Olofsson	0706-394637
Vice kassör	Sven-Åke Johansson	0702-275442
Sekr.	Inger Arhusiander	0736-229013
	Sune Fridén	0709-688948
	Lars-Olof Johansson	0703-234961
	Björn Samuelsson	0705-392900
	Ingvar Persson	0705-933594
Ersättare	Pirkko Karlsson	0737-130676
Ersättare	Leif Eurenus	0733-344146
Ersättare	Tommy Olsson	0739-843069
Ansvarig för hemsidan	Lars Jonasson	0722-445955

Kontaktpersoner och sammankallande till kommittéer och arbetsgrupper:

Mark och byggnadsvård Klockarebolet och Ekalyckan

Sune Fridén 0709-688948

Mark och byggnadsvård Lövåsens såg och Mölarps kvarn

Sven-Åke Johansson 0702-275442

Kultur, Admin., Arrangemang Redaktionsgruppen

Pirkko Karlsson 0737-130676

Lellemartengruppen

Britt-Marie Törngren 0722-469284

Kaffegruppen

Gunilla Persson 0730-720346

Arkivgruppen

Sven-Åke Johansson 0702-275442

Trädgårdsgruppen

Birgitta Brissman 0733-269297

Museigruppen

Inger Arhusiander 0736-229013

Vi älskar bakning!

Vi förser bagerier, storkök, pizzerior och dagligvaruhandel med ugnar och bagerimaskiner. Du hittar oss där du köper ditt dagliga bröd, som t ex hos konditorn Kalle Bengtsson på Konditori Kampanilen, Göteborg.

Let's go social:

sveba-dahlen.se | 033 15 15 00

[f](#) [@](#) [v](#) [in](#)

SVEBA DAHLEN

TILL MINNE AV ANN-BRITT BOMAN

Fristads Hembygdsförening har drabbats av en stor förlust – ikonen Ann-Britt Boman har avlidit. Hon har varit en drivande kraft och har en stor förtjänst i föreningens positiva utveckling.

*Ann-Britt Boman *17 dec. 1939 †28 feb. 2025*

Under förra året firade föreningen 50 år och Ann-Britt har varit medlem i föreningen från starten.

Hon har under denna långa tid byggt upp ett stort nätverk som varit till gagn för vår förening.

Ann-Britt var Fristads inofficiella kulturminister – hon tyckte om när vi sa det. Hon hade ett enormt intresse för gårdar och de som bott där. Hon hade också ett exceptionellt minne! T.ex. kom hon ihåg många familjer och deras inbördes relationer under flera generationer tillbaka.

I hembygdsföreningen sa vi att *det som Ann-Britt inte visste om Fristad var inte värt att veta*.

Ann-Britt höll gärna kurser och föreläsningar, skrev böcker om hembygden, både om sin hembygd i Björke och om Fristad. ”Jag vill vara en folkbildare” sa hon ibland, och det var hon verkligen! Hon har också skrivit en diktbok ”Glädjens blomster eller Livsstycken”. Den är mycket klok och läsvärd!

Ann-Britt kommer att vara mycket saknad i Fristads hembygdsförening.

BM och SÅ Johansson

Räkneövning

När Du lägger ihop
Det som livet gett Dig,
barndomens trygghet, familj,
möjligheter att studera,
arbetsgemenskap, vänner för livet,
och drar ifrån all den möda
som livsresan krävt,
så blir det i alla fall
ett stort plus som
slutprodukt.

Tidslinjen

Din livsresa är linjär.
Tidslinjen löper
från vänster till höger
mot den oundvikliga slutpunkten.
Där finns den första skoldagen
och den sista.
Däremellan nya erfarenheter,
familj, barn, samhälle,
gården i Hökhammar
och olika gemenskaper.
Gemensamt är utveckling
och strävan framåt
mot den sammanfattande
slutpunkten.

Konfucius

Människor frågade Konfucius
om livet och döden. Han svarade:
Varför skulle vi
bry oss om döden, när vi har svårt
att klara det här livet?
Ett stöd är god moral,
ordning i tillvaron
och plikt känsla och samvete.
Då kan vi efter ett gott liv
känna tillförsikt
inför det kommande.

*Dikter av Ann-Britt Boman
(2024)*

Samuel Pettersson – Porträtt av en 200-åring från Gingri/Sparsör

När jag börjar skriva dessa rader är det den 9 januari 2023 och exakt 200 år sedan Samuel Pettersson föddes. Det är genom mer eller mindre ovanliga händelser i hans liv från vaggan i Krökling till döden på centralfängelset i Karlskrona som jag försöker ge en bild av honom och av den tiden. Orsaken till att jag över huvud taget tog notis om Samuels existens var att hans fotografi från en fängelsevistelse finns bevarat och kan hittas i ett register över fångporträtt.

Brax med sönerna Puff, Glad och Kempe

Låt oss inleda berättelsen om Samuel Pettersson genom att beskriva något om hans närmaste familj i Gingri: Samuels pappa hette Per Persson Brax. Denne var i sitt första äktenskap gift med en 17 år äldre änka vid namn Maria Sandberg¹ och hade tre söner med henne: Puff², Glad och Kempe³, om vi använder deras senare tillagda soldatnamn. Familjen var torpare under gården Kil i Gingri – ett område som många kanske tänker på som Sparsör idag. Namnet på området Kil liksom Kilskolan och Kilsvägen kommer från gården Kil.

Källorna är knapphändiga men "Braxes pajka" lämnade förmodligen torpet i unga år för att tjäna som drängar på olika håll, innan åtminstone två av dem blev knektar, den ene i Tärby (Öna) och den andre i Komlösa (Gladhagen, Gunnagården). När hustrun dog i *hetsig feber* 1817 tvingades sannolikt även den yngste gossen Anders "Kempe", 13 år, iväg till någon gård där han kunde hjälpa till för föda och uppehälle.

1 Maria Sandberg var änka efter "guarnezonssoldaten" Andreas Lilja, med vilken hon hade en son, Jakob f. 1788-10-12. Andreas Lilja och sonen har dock inte låtit sig spåras vidare.

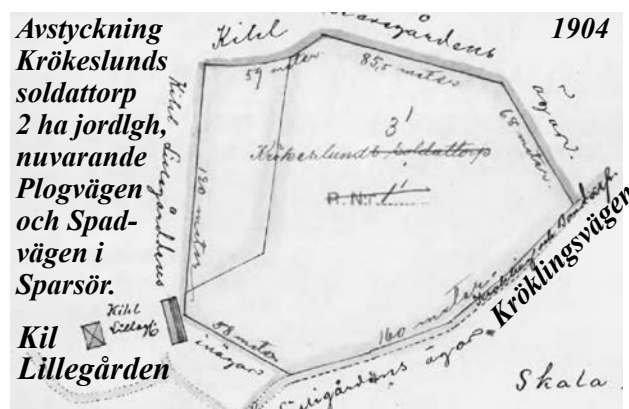
2 Det framgår inte vem som är far till Peter "Puff" Persson, eftersom han föds som oäkta ett par år innan Maria gifter sig med Per Brax. I bouppteckningen efter Annika Sandberg 1827 omnämns Per Brax som hennes "styfmåg" och där nämns även styfdotterbarnen "Soldaten Petter Puff wid Öna, Soldaten Joh. Glad i Komlösa och Anders Persson i Skiälwik Frista Sochen".

3 Jag har inte lyckats bekräfta att den yngste brodern, som kallar sig Kempe, verkligen var soldat – det är för övrigt samma soldatnamn som hans farfar, en likaledes obekräftad profoss Per Kempe i St. Hjortsered, uppges ha haft enligt en enda påträffad källa.

Brax andra familj – Samuel och hans syskon

När Per Brax några år senare gifter om sig med torpardottern Maria Persdotter, från Risbro i Gingri, finns inga av hans första barn kvar i hemmet. Per är sju år äldre än sin nya hustru och det finns därmed tid att bilda en helt ny familj. Maria Persdotter har med sig en liten dotter in i äktenskapet, Anna, som hade fötts i Abberås 1819 – huruvida Per även är hennes far får vi nog aldrig veta. Därefter föds tre barn inom äktenskapet: Cajsa, Samuel och Carl. Ytterligare en dotter dör av trånsjuka bara 3 månader gammal, på annandag jul 1829.

Per och Maria antecknas visserligen någon enstaka gång som *torparefolk* men det framgår indirekt att de befinner sig på torpet liksom på nåder, inte minst genom skrivningen "på Kröklingens ägor" och de noteras som *husfattige*⁴ och även som *fattighjon* vilket troligen är ännu ett steg sämre. Familjen får uppenbarligen ändå bo kvar i torpstugan.

4 SAOB beskriver husfattig som liktydigt med husarm: "någon som knappast har det nödvändiga för livets uppehälle, dock utan att gå omkring och tigga eller vara intagen i försörjningsinrättning".

Brax' svärfar i första äktenskapet hade varit soldat på Krökling och den efterträdande soldat Breman var fadder till ett par av barnen i den första syskonskaran. Med den nära släktanknytningen är det lätt att tänka sig att Per Brax kan ha bott på ett av de två torp som ännu på 1890-talet fanns vid Kröklings soldattorp.

Det låg två torp – med var sin stuga och ladugård – utmed Kröklingsvägen, det ena mellan nuvarande Åsvägen och Selvägen och det andra "snett över", vid Kröklingsvägen 50-52. Var det här som "Braxes" familj bodde?

Sannolikt har väl Per Brax själv också varit soldat någon kortare tid, med ett sådant namn, men tyvärr är hans ursprung höljt i dunkel⁵.

Samuel Pettersson född 1824

Vi befinner oss alltså 200 år tillbaka i tiden. Göta kanal var halvfärdig och Sveriges första järnväg låg ännu 25 år in i framtiden. Oron för krigets elände hade nog börjat lägga sig efter Napoleon-krigens slut 1815, då Europa inledde en lång period av fred. Vår lilla torparfamilj i den här berättelsen hade en rikskänd person som en av sina närmaste grannar (när han var hemma); Anders Danielsson på Bondarp i Gingri hade nämligen gjort sig känd i hela Sverige som en av de mest framträdande männen i bondeståndet (riksdagen). Delar av hans tal återgavs i tidningarna, där han välformulerat och ofta fyndigt lade fram sin och ståndets syn på fattigdomens orsaker och hur den skulle bekämpas genom sänkta skatter och näringsfrihet. Knallebygdens gård-farihandel var dock mycket omdebatterad och Danielsson stod inte oemotsagd, varken i riksdagen eller på insändarsidorna.

⁵ Husförhörsboken uppger att Per Brax föddes i Toarps socken den 14 december 1777 och en "duplett" av dödboken säger att hans far var profossen Pehr Kempe från Stora Hjortsered. Inget av detta har jag kunnat verifiera.

Hur mycket av grannens fagra tal i Stockholm som kom familjen Brax till del vet vi inte. Utfattiga och med begränsade möjligheter till odling och djurhållning måste mat och ved ha varit var dags bekymmer på torpet. Den 9 januari 1824 blev Samuel Pettersson det tredje barnet i familjen – hans storasystrar Anna och Cajsa var då fem respektive tre år gamla och lillebrodern Carl föddes tre år senare.

Företrädaren krossad av ved i Bosgården

Samuel lämnar föräldrahemmet i sextonårsåldern för sin första drängtjänst på Övre Bosgården i Gingri. En pojke som var jämnårig med Samuel – Petter Pettersson, son till Petter Rosvall på Håstorp i Fristad – hade nyss dött på samma ställe, krossad under ett vedlass. Det är uppenbarligen denne pojkes plats som Samuel nu intar – ett slitsamt och farligt arbete om man är oförsiktig. Hans husbonde är lantbo (en slags arrendator) och även – kanske huvudsakligen – mjölnare på Bosgårdens kvarn.⁶

Resetullinspektör Borgenstjerna i Borås

Efter ett år på Bosgården flyttar Samuel in till Borås och blir dräng hos familjen Borgenstjerna, som bor i det nordvästra hörnet av den gamla innerstaden – där vi idag hittar Agamemnon, alltså vid Österlånggatus norra slut. Samuels syster Anna arbetar sedan ett par år tillbaka som tjänstepiga i samma familj. Hon föder två oäkta barn under 1842-43 och ytterligare ett efter att hon flyttat med familjen Borgenstjerna till Gävle 1845. Familjefadern Johan Fredrik Borgenstjerna är resetullinspektör och jag gissar att den långa flytten hade att göra med att han blivit stationerad i Gävle av Tullverket.

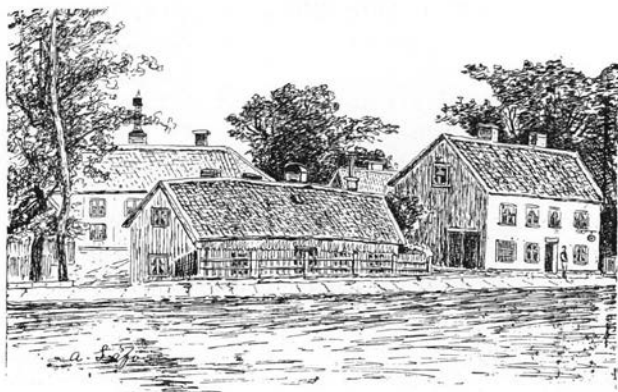
Möjligen kan Borgenstjerna haft för avsikt att lära upp Samuel inom sitt yrkesfält. I annat fall är det rent påhitt när Samuel kallas för "Tullvaktmästare i Borås" då han med denna titel skrivs in som fadder till Annas barn i Gävle. I Borås husförhörlängder finns inga spår av att Samuel skulle ha arbetat med förtullning – där står han

⁶ En utvikning: Det var samme mjölnares yngsta dotter, Johanna Johansdotter, som kom att gifta sig med August Svensson på Varpet i Varnum, en enligt tidningsartiklar mycket duglig man som emellertid omkom tragiskt 1877, vid arbetet med kanalgrävningen för den stora sjösänkningen, just vid platsen för Bosgården kvarn, där hans hustru alltså var född.

istället vid samma tidpunkt inskriven som lösdrivare! Det är dock anmärkningsvärt att Samuels tre år yngre bror Carl blev kustvakt och med tiden just tullvaktmästare! Det ligger nära tillhands att tro att Borgenstjerna hade något med Carls yrkesval att göra, även om det inte finns något i källorna som visar på att de hade kontakt med varandra – det vill säga annat än att Carls två syskon arbetade för tullinspektorn ifråga.

Rockstölden i Göteborg

Samuel verkar driva litet mellan Göteborg, Äspared och Borås – gissningsvis som dagakarl eller kortvariga drängjobb – innan han 1848 slutligen skattskriver sig i Göteborg (Örgryte socken). Det är här som hans brottsliga bana börjar iaktas. 1852 bor han i Vassnöden och försörjer sig enligt egen utsago med tillfälliga arbeten.

Stugor i Vassnöden
(vid Södra Vägen, ungefär vid nuvarande Berzeliigatan)

Vassnöden vid nuvarande Söda vägen och Berzeliigatan.

Samuel har ofta bortförklaringar för de brott han sätts dit för. Så gäller redan vid "första resan stöld" efter ett försök att sälja en stulen kappa till en handlare Johansson, som dock anat oråd och gillrat en fälla för Samuel, genom att varsko polisen i väntan på att Samuel skulle komma tillbaka med den utlovade kappan! Hela episoden beskrivs i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning den 16 januari 1852:

Rättegångs- och Polissaker.

Sistliden Tisdag stod inför Poliskammarens dombord en arbetskarl vid namn Samuel Pettersson från Vassnöden, tilltalad för det han innehaft och till handlanden Johansson till salu utbjudit en burnus, tillhörig handelsbokhållaren Jacobsson och honom dagen förut frånstulen, utur hans af en piga öppen ställda tambur.

Samuel Pettersson, som uppgaf att han var född

på Kröckling i Gingred socken vid Borås, och här i staden vistats i fem års tid, hvarest han med tillfälligt arbete sig försörjt, förnekade sig innehaft eller stulit ifrågavarande kappa.

Målsegaren Jacobsson var närvarande och uppgaf sig som egare till kappan. Derefter hördes handlanden Johansson och hans bodbetjent Johan Aron Johansson, hvilka berättade, att Pettersson på eftermiddagen sistlidne Måndag kommit till handlanden Johanssons och dervid utbjudit en kappa och sedan Johansson visat sig benägen att köpa kappan, hade Pettersson förklarat sig då vilja återkomma med kappan längre fram på afton. Emellertid berättade Johansson händelsen för de i grannskapet posterade poliskonstaplar, med uppmaning åt dem, att närvara vid Petterssons återkomst. De infunno sig äfven, sedan Pettersson redan uti Johanssons bodkammare hunnit befria sig från kappan, och nekade då att innehaft densamma; men då en af poliskonstaplarne frågade honom om han fått kappan, svarade han, att han vore bra dum om han skulle säga det.

Upplysande Johansson, att Pettersson yttrat, att kappan vore värd 50 rdr, men att han skulle sälja den för hälften mindre. Ransakningens vidare fullföljd remitterades till rådhusrättens andra afdelning och Pettersson insattes emellertid i stadshäktet.

Samuels straff blev 16 dagar vatten och bröd och "uppenbar kyrkoplikt".

Uppenbar kyrkoplikt innebar att den dömde fick stå eller knäböja på en så kallad tjuvpall (även känt som skambänk eller pliktpall) längst bak i kyrkan under en gudstjänst och därifrån erkänna sin skuld och betyga sin ånger. Den dömde fick därefter ta emot avlösning, d.v.s. få förlåtelse, för att sålunda återupptas i församlingen och kunna delta i nattvardsfirandet. Kyrkoplikten var ett kyrkligt straff utdömt av världslig domstol, ett skamstraff med anor från medeltiden, som avskaffades 1855.

Åter till tjuvpallen

Andra resan stöld låter inte vänta på sig. Bara tre månader efter rockepisoden häktas Samuel åter för stöld, denna gång rör det en uppsättning verktyg, som han säger sig ha hittat och just var på väg att lämna till polisen... Göteborgs handels- och sjöfartstidning berättar om händelsen:

== Natten till den 29 sistlidne Mars föröfvades inbrottstöld uti "vandringen" under Carusellen (Bildningscirkeln) å Lorentzberg. Dervid tillgreps åtskillige hr musikdirektör Cabré tillhörige verk-

tyg med flera saker, som der varit förvarade. För stölden misstänkes nu häktade Samuel Pettersson från Wassnöden; denne har helt nyligen blifvit ställd på fri fot efter utstått straff för stöld.

Poliskammaren företog i går undersökning härom, då tilltalade Pettersson nekade att ha begått ifrågavarande stöld, ehuru han vid häktandet innehaft en jernstång, 2 betsel och 2 borrhäft af de stulna sakerna. Om åtkomsten härtill uppgaf han, att han hittat dem bakom en gärdsgård vid Kalfgatan, nästintill Lorentzberg, och att han just ämnade anmäla detta hos polisen, då han blef gripen.

Pettersson skall likväl vid häktningen, efter hvad nu upplyses, för såväl målsägaren som ett par poliskonstaplar erkänt, att han föröfvadt stölden.

Straffet för andra resan stöld blev 13 dagar vatten och bröd samt en ny vända till tjuvpallen i kyrkan.

Vassnöden

Vassnöden där Samuel uppges bo låg vid Korsvägens början i Göteborg. Denna plats, eller åtminstone området strax söder därom, var mycket illa beryktat. Så här skriver C. R. A. Fredberg omkring 1920 i "Det gamla Göteborg":

"Från denna punkten räknat [Korsvägens början] var Södra vägen så sent som på 1830- och 40-talen den bottenlösaste av alla till staden ledande färdvägar, belysning saknades helt och hållet, likaså polisbevakning. Alltså var det inte underligt att den betecknades som rent av livsfarlig.

Och livsfarlig var den när de fulla mjölnardrängarna från Mölndal återvände från staden, arrangerande blodiga slagsmål med mötande Hallandsbönder. Då kunde kördon med förspända dragare stå utan tillsyn i timmar, under det körsvennerna, som ramlat av kärrorna, lågo vid vägkanten och sovo."

Det är möjligt att Samuel levde upp även till det sistnämnda vanryktet hos Mölndalsdrängarna. Jag hittar inget belägg för att detta verkligen är "vår" Samuel Pettersson, men det låter inte omöjligt att det är han som i augusti, samma år som stölderna, även kör över ett barn på Torggatan.

= Samma dag fällde poliskammaren en dräng hos mjölnaren Fagerberg i Mölndal vid namn Samuel Pettersson, för det denne för någon tid sedan medelst öfvermåddigt körande å Torggatan här i staden öfverkört ett 6 års gammalt barn, att böta 16 rdr 32 sk. bko, eller i brist af tillgång afstraffas med tre veckors håkte, hvarjemte han i skadestånd skulle utgifva 3 rdr bko.

Tredje resan stöld, i Mariestad

Det är svårt att följa Samuels rörelser i Sverige – sannolikt försöker han att "gå under radarn" och lämna så få avtryck som möjligt i flyttböcker och husförhörlängder. Hans nästa belagda brott är en stöld som begås 1855 i Mariestad. Denna gång blir straffet betydligt hårdare: 21 dagar på vatten och bröd och 3 års straffarbete på Malmö fästning.

Enligt egen utsago ska Samuel efter avtjänat straff 1858 ha ingått som frivillig vid kronoarbetareskåren på Karlsborg (vid Vättern, 6 mil öster om Mariestad) men där råkade han snart ut för nya svårigheter efter att ha burit hand på en förman, vilket ledde till 28 dagars vatten och bröd och ytterligare 8 års fängelse, på Långholmen i Stockholm. Samuels berättelse återges i tidningarna tio år senare. Där förklarar han att han först dömdes till döden för händelsen, men att han hade benådats. Detta må låta otroligt, men kronoarbetareskårens tillämpade krigslagar och "insubordinationsbrott" kunde verkligen straffas med arkebusering, ända in på 1860-talet!

Före detta fångar som var arbetslösa kunde mycket riktigt få arbete i kronoarbetareskårens, där de utförde mer eller mindre statliga arbeten såsom kanalgrävning, fängelsebyggen och stenbrytning, så den delen av Samuels berättelse är också helt sannolik. Han var förmodligen sysset med byggnationen av Karlsborgs fästnings slutvärn som skulle bli 678 meter långt när det väl blev färdigt.

Fredrik Lundins byxor

Samuel släpps ut i februari 1868 men berövas friheten ett drygt år senare, efter att på en vårmärnad i Ängelholm åter har råkat lägga sig till med en annan persons klädesplagg. Vi låter Engelholms tidning från den 6 april 1869 berätta:

En "långholmare" stod samma dag inför rätten, hwarest äfwen hr Fr. Lundins byxor, hwilka under sistliden märnad härstädes ådrog sig så mycken uppmärksamhet, förewisades. Långholmaren som af Kjellman och Rosenlöf togs i bemälda byxor, är född i Borås för omkring 44 år tillbaka och heter Samuel Pettersson, arbetskarl till yrket. Han försäkrade att han aldrig stulit hwarken byxor eller annat, men erkände att han det oaktat 1852 blifwit i Göteborg straffad med 16 dygns watten och bröd för 1:sta resan stöld. Han hade nemligen wid den tiden innehaft en af annor person stulen kappa.

1859 ingick han som frivillig wid kronoarbeitskåren på Carlsborg men hade ej varit der mer än ett par månader innan han blef dömd att arkebuseras — för det han gifwit en sergeant en lätt näsknäpp. Kungen "benådade" emellertid den stackars Samuel från dödsstraffet och lät honom istället försona sitt fasawäckande brott med 8 års fästning på Långholmen, hwarifrån han frigafs i februari månad sistlidet år. Samuel styrde därefter kosan till Göteborg och arbetade som schåare i Majorna tills för kort tid tillbaka, då han begaf sig till Skåne för att söka arbete. Kom så här i Engelholm i "slanger" med en målaregesäll, af hwilken han tillbytte sig hr Lundins byxor. —

Två veckor senare gör samma tidning ett tillägg som tyder på att Samuel antingen blivit släppt eller rymt, men sedan fasttagits:

Samuel Pettersson, densamme som i förra månaden gjorde sig grann i hr Lundins nye byxor och, trots sitt imponerande yttre, blef fasttagen i Munka Ljungby, före kallades icke igår till nytt förhör; men till stadsfiskalen har från Långholmen ankommit ett intyg, att Pettersson är straffad för stöld två gånger i Göteborg och en gång i Mariestad. [...]

Domen redovisas ytterligare ett par dagar senare:

[...] Sam. Pettersson, som sistl. marknadsdag stal ett par byxor från Fr. Lundin, har för 4:de resan stöld dömts till 10 års straffarbete samt att för lifstiden wara medborgerligt förtroende förlustig. Han är född i Borås samt har en gång varit dömd till döden.

För Lundins byxor får Samuel alltså tillbringa ytterligare 10 år på fästning samt blir "medborgerligt förtroende förlustig", vilket bland annat innebär att han går miste om rösträtt och möjlighet att inneha offentliga tjänster.

Det är i samband med frisläppandet efter detta straff, 1879 som man tar ett fotografi av Samuel. Han är då 55 år gammal och beskrivs som följer (kombination av två signalement med det ena inom parentes):

5 fot 4,6 tum lång, af ordinär växt, harg gråsprängt hår och skägg, blå (blågrå) ögon, rak (bred) näsa, ordinär (stor) mun, ljus hy, flintskallig. Flera ärr å kroppen (ärr å halsgropen och ryggen). Varit arbetare. Ogift. Sednast mantalsskrifven i Göteborg Domkyrkoförsamlingen Gustafvi.

Stenhuggeri på Tjurkö

Våren 1880 sätts Samuel på två års straffarbete på kronoarbeitsstationen på Tjurkö, 3 km sydost om Karlskrona i Blekinge. Där bedrevs under 1870- och 80-talen en storskalig stembrytningsverksamhet av en privat (tysk) firma, som hade arbetskraft från de svenska fängelserna.

En svart rock och en filthatt – sista resan

Efter stenhuggeriet återvänder Samuel till Göteborg. Nätterna till den 5 och 6 juni 1882 hade han fått härbärge hos emigrantombudet A. A. Berlin i dennes bostad, hus nr 63 på Sillgatan i Göteborg. Berlin uppges ta emot gäster i hemmet för sin näring och man kan genom ett flertal tidningsnotiser om stölder i hans hus, ana sig till att det är de mest utsatta som han ger möjlighet till övernattning. Den 6 juni kunde Samuel inte motstå festelsen att tillgripa en svart rock och en filthatt, till ett sammanlagt värde om 10 kr.

Stölden upptäcks emellertid och Samuel tilldöms först ett straff på 8 år, vilket dock nedsätts och, efter överklaganden ända upp till "Kongl majt", fastställs till 6 års straffarbete.

Det är under denna fängelsevistelse som han dör. En "avlysning" annonserar sakligt Samuels död i den periodiska skriften "Polisunderrättelser" 1888:

... "för 5:e resan stöld dömde arbetaren Samuel Pettersson från Göteborg, född 9/1 24, har den 8/2 aflidit på centralfängelset i Karlskrona, efterlämnande 58 kr 93 öre, enligt meddelande af fängelse-direktör Tisell derstädes."

Samuel Pettersson blev 64 år gammal och om jag räknat rätt tillbringade han 29 av dessa i fängelse – för stöld av några klädesplagg och en "näsknäpp" som nära nog kostade honom livet.

Andreas Jansson, Öna.

E. WIC. JOHANSSON

ARMATUR

Ravinvägen 11, Fristad.

Tel. 033/605 91.

Vi levererar BRÖD

till samtliga butiker i Fristad

BAGERISTUGAN

FRISTAD — Tel. 601 04

FRISTADS BILSERVICE

— i nya moderna lokaler —

JOHANSSON & LUNDGREN

Tel. 609 50

BENSIN — OLJOR
SERVICE — MOTORREPARATIONER
PLAT- och KAROSSERIARBETEN

— BOGSERING MED SERVICEVAGN —

FRISTADS EXPRESSBYRÅ

Tel. 600 87

Försäljer: KOKS - KROSSGRUS - GJUTGRUS
MAKADAM - MATJORD.

Vi utför TRANSPORTER

FRISTADS RÖR AB

BORÅS
Tel. 11 81 29

FRISTAD
Tel. 603 96

ALLT INOM BRANSCHEN

Dröj ej till sista minuten

med att köpa Edra JULKLAPPAR. Välkommen nu, när sorteringen är som störst. PARFYM, HARVATTEN, PRESENTKARTONGER av välkända märken.

VÄVPLAST och HYLLPAPPER

FOTOARTIKLAR:

(Se våra skyltfönster)

FRISTADS FÄRGHANDEL AB

Box 90 FRISTAD Tel. 600 48

FRISTADS GLASMÄSTERI

Ove Andersson, Åsboplan, Fristad. Tel. 608 14

Allt inom branschen. Mångårig vana.

TAXI — FRISTAD

Tel. 603 00

AB Borås Elektriska Armaturfabrik

FRISTAD

Tel. 603 62

BELYSNINGSARMATUR — METALLGJUTERI

Rest. GÄSTIS Fristad

Tel. 608 88

En populär träffpunkt vid besök i Fristad.

Festväning. Fullständiga rättigheter för slutna sällskap.

Erkänt gott kök med moderata priser.

Ring och tala med oss om Ni tänker göra kalas.

TÄNKER NI ELUPPVÄRMA

Er fastighet, ny eller gammal, rådgör med oss. Vi lämnar alla upplysningar samt utarbetar kostnadsförslag.

Försäljning av elspisar,
kyl, frys och värme-
apparater

FRISTADS ELEKTRISKA

Sundén och Hall - Fristad

Tel. 604 67, bostadstel.: Sundén
604 58., Hall 607 53

Tel. affärstid 17—18.

FRISTADS SNICKERIFABRIK AB

Telefon Borås 600 17 och 606 27

Tillverkar:
BYGGNADSSNICKERIER
INREDNINGAR

Försäljer:
TRAVAROR, sågade o. hyvlade, LISTVERK
FIBERPLATTOR, MASONITE, PLY-
WOOD, BYGGNADSPAPP m. m.

INFORDRA OFFERT!

Uppköper: SAGTIMMER och SKOGS-
AVVERKNINGAR.

FRISTADS DAMFRISERING

Tel. 600 69

THYRA GILLBERG

Tel. 600 69

Allt i modern hårvård — Välkommen med beställning

ALLT I FISK

EGNA SILLINLÄGGNINGAR
SALT SILL, LUTFISK m. m.

FRISTADS NYA FISKAFFÄR

Telefon 612 03

BLOMMOR till JUL

STILFULLA DEKORATIONER
och BINDERIARBETEN

JULGRUPPER av alla slag.

— Prima varor till humana priser. —

FRISTADS BLOMSTERAFFÄR

Tel. 600 45

Fristads Bleck- och Plåtslageri

KJELL ERIKSSON

Vängavägen 23 — FRISTAD — Tel. 613 78

Begär offert! Billiga priser!

FRISTADS HERRFRISERING

— Bröderna Therning —

Allt inom
modern hårvård

Stor sortering RAKVATTEN,
HARVATTEN, CREMER m.m.

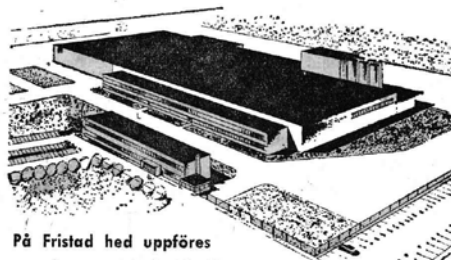
Tel. 603 17

N. LUNDBERGS

NYA PVC-RÖRSFABRIK i Fristad

— en milstolpe i plaströrens historia

Svensk tillverkning av PVC-rör påbörjades år 1956 av N. Lundbergs Fabriks AB. Från en blygsam början har produktionen växt i ett ständigt accelererat tempo, och i dag är LUBONYL PVC-rör kända och erkända av fackfolket över hela landet.

På Fristad hed uppföres nu den nya industrianläggning, som skall kunna producera 15.000 ton PVC-rör per år och sysselsätta 250 anställda. En milstolpe passeras — och utvecklingen går vidare.

N. LUNDBERGS FABRIKS AB

Gånghester

Telefon Borås 033/561 30

Fristad

AK TILL FRISTAD • AK TILL FRISTAD • AK TILL FRISTAD

Varför springa runt stan

när Ni hos oss kan köpa

MÖBLER TILL OSLAGBARA PRISER

MÖBELLAGRET FRISTAD

Kyrkvägen 8 FRISTAD Tel. Borås 608 19

— som har priser som passar alla.

AK TILL FRISTAD • AK TILL FRISTAD • AK TILL FRISTAD

VINTERUTRUSTA BILEN

Vi utför alla slag av servicearbeten såsom: balanse-
ring och dubbnings av däck. Försäljer däck av mark-
nadens ledande fabrikat. Välkomna till

ROLANDS DÄCKSERVICE

STORA VÄGEN 24, FRISTAD - Tel. 614 89

(ROLAND KARLSSON)

TOSSERYD – EN IDYLL FRÅN EN SVUNNEN TID

Tosseryd är troligen av namnet att döma en nyodling från medeltiden. Ortnamn som slutar på -ryd eller -red, i Bohuslän -röd och på Dal -rud, betyder ”röjning” och anses vara en form av expansion på medeltiden. Det var alltså en nyodling, kanske en utflyttning från tidigare byar. Förleden är ofta ett namn, här Tosse eller Tor, eller en beskrivning av hur det såg ut, t.ex. Skogsryd.

Tosseryd tillhör Gingri socken och var en by med flera gårdar. In på 1940-talet var det tre gårdar kvar. De var på ca 20 har, och arealen var till stor del skog. Jordbruket födde 4-5 kor. Enligt Gods och Gårdar från 1940-talet ägdes Tosseryd 1:2 av tre syskon Franzén, Tosseryd 1:3 av Klas Andersson och Tosseryd 1:4 av Klas och Jenny Aqvilin. Den hade förut varit en släktgård från 1600-talet. Gården låg nära Tosserydssjöarna, och där bedrevs grönsaksodling. Produkterna såldes på torget i Borås.

Byplatsen i Tosseryd

Tosseryd ligger nära Borås, och så småningom flyttade folk hit och byggde villor. Jag intervjuade Britt-Marie Johansson i Fristad, född 1942, som växte upp i Tosseryd på 1940- och 1950-talen och bett henne berätta, hur hon upplevde orten. Hon beskriver samhället som en idyll med god gemenskap, värme och hjälpsamhet. Mammorna var hemma, och det fanns gott om lekamrater, ett tiotal. Alla barn var allas barn. Det bjöds på saft och bullar i hemmen och det fanns gemensamma normer för uppfostran. Britt-Maries föräldrar hette Britta och Olof Sjöqvist och hon hade flera yngre syskon. Britt-Maries pappa körde ut varor åt en firma i Borås men blev sedan resande och försäljare av äkta mattor och möbler åt Henry Stjerna i Herrljunga. De köpte huset i Tosseryd 1944, när Britt-Marie var två år gammal och bodde sedan där större delen av livet.

Vägen från landsvägen in till Tosseryd fortsatte upp till Borås GiF:s stuga och anläggningar i Knektås på höjderna. Längs vägen byggdes en hel del hus. Längst ned bodde farbror Tedde, som hette Gustafsson i efternamn och ovanför bodde farbror Ekbert och tant Elsa. De hade inga barn. På andra sidan bodde familjen Sikström, Ernst, Greta och Eva. Ovanför dem bodde familjen Rosberg, Gittan och Göran, Inga och Gösta, som var elektriker.

En liten avtagsväg ledde in till vänster, och i korsningen låg Tosseryds enda affär, som hade öppnats av familjen Sandblom. Tidigare hade man handlat inne i affären på Sjöbo. Vid denna väg låg också Carlsteins textilfabrik och Tosseryds enda hyreshus. I hyreshuset fanns ett bageri, och där hade Britt-Marie sitt första sommarjobb, när hon var 13 år. Det var stort att få vara med och spritsa florsocker på wienerbröden och till och med kanske få stå bakom disken. I familjen Carlstein fanns Anita, som blev en av Britt-Maries många lek- och skolkamrater.

Längs vägen till Knektås låg sedan en rad villor, bland dem familjen Sjöqvists villa. Där bodde också familjerna Berg och Heland. Vid en liten avtagsväg mellan den större vägen och textilfabriken bodde familjerna Lindblom, Carlstein och Englund och sedan Ritare, där Gun Ritare sedan ledde damgymnastik. Så kom Tosseryds starke man Carl Blom, och bredvid låg också församlingshemmet.

Tosseryds församlingshem, sedan 2008 Tosseryds bygdegård.

Det var en centralpunkt i Tosseryd med bordtennislokal, bastu, gudstjänstlokal och festlokal. Det var bastu olika kvällar för män och kvinnor, och Britt-Marie var där och spelade bordtennis före besöket i bastun. När det var gudstjänst,

sjöng hon ibland i en liten barnkör. För ett tiotal år sedan överlämnade Fristads församling församlingshemmet till Tosseryds byalag, som sedan flitigt använt lokalen för samlingar och en utställning om Tosseryd.

Om man fortsatte vägen fram, kom man snart till Tosseryds Bilverkstad och Billackering, nu nedlagd. Vägen delade sig mot Rännekulla och Knektås till vänster, där familjen Adriansson bodde, och bondgårdarna och Lejondalen till höger.

Där hade Sigvard Berggren sin lejonunge Simba på 1960-talet. Britt-Maries syster Annika och Berggrens dotter Titti var kamrater. En dag när Britt-Maries mamma tittade ut genom köksfönstret, fick hon se dottern komma vandrande tillsammans med Titti Berggren som hade lejonet Simba i ledband. Det blev en smärre chock, men allt gick bra, och Simba blev sedan ursprunget till Borås Djurpark med Sigvard Berggren som intendent. Tidigare kallades platsen Rävfarmen. Andra familjer som bodde där var Rapp, Ham-margren och Villaume.

Britt-Marie berättar om en barndom med många lekkamrater och dagar fyllda av lek och ras. Några äldre pojkar hade byggt en flotte på Tosserydssjöarna, och Britt-Marie lärde sig snabbt simma för att kunna vara med och leka på flotten. I skogen byggde man kojor och klättrade i träd, och på ängen spelade man fotboll, handboll och brännboll. Lite bus blev det också med hartsfiol och annat. Det låter som ett paradiset för barn med tryggheten hela tiden i bakgrunden. När Britt-Marie sedan började i Gingri gamla skola med nyexaminerade Vera Karlsson som lärare, fortsatte idyllen. Klass 1 och 2 gick tillsammans i B2-form, men det var ändå få barn, och det var en familjär stämning. Britt-Marie lär ha frågat läraren Vera, om hon fick komma hem

till henne, när mamma skulle ha barn!

Nu blir det stora förändringar i Tosseryd med flera hundra nya lägenheter på Öresjö ängar och annorstädes. En plan med nära 400 lägenheter antogs 2020. Nu har det producerats nära 300 lägenheter på 1 – 7 rum.

Tosseryd är också ett centrum för rekreation. Borås GiF har sina anläggningar i Knektås, och där kan man ägna sig åt t.ex. löpning, längdskidåkning och klättring. Det finns också ett rullskidspår och cykelbanor för mountainbike.

Vi hoppas att Tosseryd får behålla den fina anda och atmosfär som hittills präglat orten, och att många får en lika fin livsmiljö som tidigare invånare i Tosseryd.

*Ann-Britt Boman
Foto: Malin Ståhlklinga*

UTTERNS ÅTERKOMST

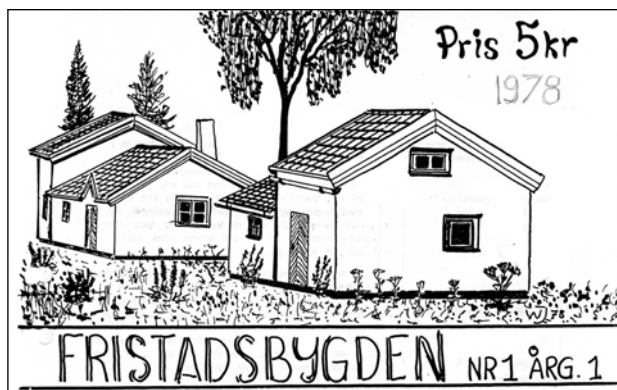

Foto: Nicke Tellbe, Skalle fågeltorn den 20 april 2024.

Efter att ha varit utrotad i vår bygd sedan mitten av 1900-talet har utter under 2024 åter iakttagits i Öresjö (Fristad), Viskan (Gingri), Västra Marsjön (Tärby) samt vid Vänga mosse! C. J. Ljungström skrev 1865 följande om uttern i Ås och Vedens härader: *Uttern är allmän i åarne och bäckarne, men förföljes och fångas eller skjutes ganska sällan, ehuru ett större utterskin gäller ända till 15 Rdr och någon gång derutöfver.* Jakt och miljögifter torde c:a 100 år senare ha orsakat dess försvinnande men nu är den tillbaka!

FRISTADSBYGDEN GENOM TIDERNA

Alltsedan 1978 har Fristads Hembygdsförening haft en årsskrift som heter Fristadsbygden. Initiativtagare var dåvarande ordföranden Waldemar Johanneson och rektor Sven-Evert Gustafsson, som var verksam inom den nystartade Föreningen för Västgötalitteratur. De stod också bakom det första numret 1978 tillsammans med folkhögskollärare Birgitta Andersson.

På framsidan finns en teckning av hembygdsstugorna Klockarebolet och Ekalyckan, och dessa stugor har alltsedan dess funnits med som vinjett och symbol för föreningen. Tidningen trycktes i A4-format, och det formatet har också behållits under föreningens 50-åriga tillvaro. Från och med år 1983 trycktes tidningen under många år på Fristads tryckeri. Detta år trycktes 500 ex med 40 sidor till en kostnad av 4 800 kr exklusive moms. Sedan har tidningen tryckts i Borås med vår gode medarbetare Peter Fäldt som kontaktman.

1980 års vinjettbild av Sture Bergsten, som används alltsedan dess, dock i en något mer skuggad version.

Redan från början hade vi annonsörer i tidningen, och det har vi fortsatt med. Det har inneburit att kostnaderna för tryckningen till stor del har täckts av inkomsterna från annonserna. Det känns också bra att kunna ha kontakter med lokala företag i Fristad. En del har dock växt och blivit globala som Sveba-Dahlén. Vi har också

haft artiklar om flera företag i Fristad i tidningen, som ju ska spegla vår hembygd.

Distributionen av tidningen har skett med post till medlemmar utanför Fristad. Vi har försökt att anpassa tidningens vikt till de gränser som gäller för frankering. Portokostnaderna har varit höga och ibland motsvarat halva medlemsavgiften i föreningen, så därför är vi tacksamma mot många av våra medlemmar som distribuerat tidningen i Fristad med omnejd. I början körde vi också ut tidningen i Borås, men sedan kom dörrkoderna och ointetgjorde våra försök. I tidningen lade vi också inbetalningskort samt små årsprogram i fickformat, som vi tidigt började trycka. De delades också ut vid våra arrangemang och innehöll alltså program samt kontaktuppgifter till föreningen.

Redaktionskommittén

Redan år 1979 kom Alf-Rune Sandberg och Ann-Britt Boman in i redaktionskommittén, och utgjorde tillsammans med Birgitta Andersson kommittén under flera år. Alf-Rune Sandberg ersattes under några år sedan av Bengt Bengtsson och så småningom kom också Elna Hessel med. Ann-Britt Boman har varit med sedan början. Inger Ericson var under många år den som skrev ut och sammanställde alla manuskript. Hon medverkade också med dikter tillsammans med Bengt Wiktorsson, som under många år hade ett par diktsidor i tidningen med illustrationer av Gertrud Johnson. Omkring millennieskiftet ersattes Bengt Bengtsson av Birgit Gustafsson och Wiviann Bergsten, som fortfarande utgör kärnan. Olof Stensson har varit medarbetare under flera år och nu har vi också fått ett tillskott av yngre medlemmar, Inger Awenlöf, Pirkko Karlsson och Eva-Lena Liljedahl. Det har alltid varit en god och kreativ stämning i kommittén, och tidsgränserna har fungerat varje år.

Artiklar och innehåll

Fristads Hembygdsförening har på sin hemsida lagt in alla nummer av Fristadsbygden genom tiderna samt ett register. Arbetet utfördes av Bengt Fridén. Där får man en överblick med nedslag i Fristads historia genom tiderna. Tidigt fastställdes sidantalet till 60 sidor med tanke på viktgränser för frankering. Vissa stående inslag utkristalliserade sig. Tidningen har en omslagsbild

med anknytning till innehållet och en innehållsförteckning på insidan. Sedan har ordföranden ordet och vi får ta del av verksamhetsberättelsen liksom program för kommande år samt kontaktuppgifter. Föreningen har en rik verksamhet med många kommittéer, men alla medlemmar finns inte med utan bara kontaktpersonen. Vidare har vi bilder från verksamheten under året.

De första åren var Bertil Rydin mycket aktiv med artiklar om kända institutioner eller personer i Fristad. År 1980 skrev han om en fristadsorkester med anor, till och med från regementets tid. Kulturfrämjandet i Fristad var ett 30-årsminne 1981. År 1984 porträtterades Mats Brandt – skomakaren – fiolbyggaren och 1985 Hans Ahlgren – postbärare. Följande år 1986 var det kommunalmanen Emil Larssons tur – Emil på Tubbekulla. Lewander-släkten har anknytning till Fristad och fick en artikel 1990, och samma år försökte Bertil Rydin ge rättvisa åt Petterssonsläkten. C.P. Pettersson från Komlösa köpte Sik och byggde på 1860-talet de första byggnaderna i det järnvägssamhälle som kom med järnvägen 1863. Det var Furulunds vårdshus, senare Gästgivaregården. Han var gift tre gånger och fick sammanlagt 19 barn, varav en del fick stor betydelse för Fristads utveckling. År 1992 porträtterades musikern och fotografen Waldemar Fransson och 1996 var två fristadsbor omskrivna, skolmästare Per Widells son Gottfrid Widell och Henry Brandt från Fristads folkhögskola, agronom och sångare.

Andra personer som ofta återkom som artikel-författare var Stig Flyckt, Tage Alänge och Elna Hessel.

Temanummer genom tiderna.

Ganska tidigt ville vi försöka göra temanummer. År 1987 var temat Borgstena, som då ännu inte hade någon egen hembygdsförening. Vi skrev om Verner Klaesson, om Borgstenabjällran, sandpåssemordet, om Borgstena såg och andra företag och förstås om kyrkan och skolan. År 1988 var det Gingris tur med Harry Dahlqvist och Kröklings kvarn, bondeståndets talman Anders Danielsson i Bondarp, Borås Spetsfabrik i Gingri, skollärare Essén och släkten Ridderbjelke.

Vänga stod på tur, och då kom 1989 års nummer av Fristadsbygden att till stor del handla om Vänga kvarn och dess historia. Men det finns

också kyrka och skola, emigration från Vänga, Vänga Ångsåg AB och en artikel om Arthur Fransson, glädjespridare från Vänga, som upptecknade mycket folkmusik.

Temat emigration fortsatte 1990, och hela tidningen behandlade emigration och emigrationsöden ur olika perspektiv. Om några Amerikabrev från 1860-talet, Fristadsättlingar i Nordamerika och emigrationen från Fristad till Nordamerika berättas i olika artiklar.

Fristadsbygden 1991 ägnas åt föreningar och organisationer i Fristad. Vi får veta mycket om idrottsrörelsens framväxt ur olika politiska riktningar, om nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen och om de frivilliga försvarsorganisationerna. Det finns också andra artiklar, t.ex. om skattläggningen i Längjums by, om John Magnusson och AB Skyddskläder och om biografen i Fristad.

År 1992 koncentreras Fristadsbygden på Fristad Hed genom tiderna. I år är det 100 år sedan folkhögskolan flyttade dit, men det är Älvsborgs regemente från 1600-talet som mest satt sin prägel på Heden. Senare har Heden också blivit industriområde. Rikligt bildmaterial gav liv åt framställningarna. I tidningen rapporteras också om besök av svensk-amerikanen Paul Johnson från Washington D.C. med rötter i Grönnelid i Borgstena. Han återkom sedan många gånger och vi är glada över den kontakten under många år, dokumenterad av Elna Hessel.

Fristadsbygden 1994 hade som tema kyrkor och frikyrkor i Fristad med omnejd. Vi fick reda på lite om Gingri medeltida kyrka, som mot Gingribornas vilja revs på 1850-talet. De tre kyrkklockorna finns nu i Fristads kyrka. Äldre porträtt i Fristads kyrka och gravstenar och gravhällar på Fristads kyrkogård berättar om äldre historia. Stig Flyckt berättar om kyrkobyggaren Per Pettersson från Tån i Sandhult som byggde ett 20-tal likadana kyrkor vid mitten av 1850-talet, däribland Fristads kyrka.

Sedan har vi inte så många utförliga temanummer, men 1994 och 1995 handlar många artiklar om skolan ur olika perspektiv. Bl.a. berättar Gunhild Kjellgren lärareminnen. Vidare skriver Vera Karlsson om frisören Harry Therning, Bertil Rydin om företagaren och fiolbyggaren Filip Olausson och Stig Flyckt om kommunalmanen Eskil Jinnegård.

I början av 2000-talet handlar Fristadsbygden om fotografen Emil Svensson, om sjökaptenen och guldgrävaren C. F. Möller på Otago i Fristad, om Frufällan och om Slättängsskatten i Sparsör. Inga Hansson, vår fru Musica, porträtteras av Wiviann Bergsten 2005 och Birgit Gustafsson skriver om Anna-Lisa de Barros på Forshall. I samband med 100-årsminnet av unionsupplösningen 1905 skriver Nina Lundeberg en bok om sin morfar Christer d'Albedyhll och artiklar i Fristadsbygden 2005. Ann-Britt Boman skriver om Asklanda-gårdarna och framväxten av det stora bostadsområdet. Även om vi inte skrivit om varje gård i socknen har vi beskrivit de stora byarna Längjum, Komlösa, Arta och Fristad samt Asklanda och Påtorp. Hofmansupproret 1766, där Längjum spelar stor roll har skildrats i flera artiklar. Skiftena i byarna på 1800-talet finns också med i olika artiklar med tillhörande kartor. På senare tid har Olof Stensson berättat minnen från sin barndom i Fristad och även samlat sina barndomsvänner för gemensamt berättande. Olof Rydin har i varje nummer haft intressanta artiklar om Fristad och Sparsör med förnämliga illustrationer och personliga minnen som grund. Många fristadsbor känner igen sig.

Notiser och rapporter från verksamheten som t.ex. utställningar på Skogslid och i Mölarps kvarn finns ofta med liksom berättelser från olika arrangemang, bl.a. aktiviteter för barn och unga.

Om man ser tillbaka på Fristadsbygden 1978 – 2023 har vi en översikt över Fristads historia ur många olika aspekter på flera tusen sidor. Registret som är uppställt årsvis ger oss snabbt information. Alla kan läsa tidningen på nätet och även skriva ut önskade artiklar. Men det finns fortfarande mycket att skriva om. Välkommen med Ditt bidrag Du också!

Ann-Britt Boman

Fristad – vår fristad!

I femtio år
har vi arbetat
för vår hembygd.
Vi har bevarat och förvaltat
de äldsta byggnaderna,
Ekalyckan, Klockarebolet,
Mölarps kvarn och Lövåsens såg.
Vi har dokumenterat Fristadsbygden,
och vi vill vara en länk
mellan dåtid, nutid och framtid.
Vi hoppas, att Fristad
ska förbli en fristad
också för kommande generationer.

JONAS LITZELL

År 1540 omfattade Fristads pastorat Fristads, Borgstena, Gingri, Längjums och Torpa socknar. Prästen hade 13 olika avlöningshemman i pastoratet, bl a alla gårdar med namnet Stommen. De var speciellt avsedda för kyrkans behov. Namnet *stom* lär bara finnas i Västergötland och Stommen finns kvar eller fanns i både Längjum, Borgstena, Gingri och Torpa, och i Fristad var det nog Lundagården. En hjälppräst vid namn Kyllander bodde på 1600-talet i Längjum, och i Gingri bodde det komminister på 1800-talet.

När Borås blev stad, kunde man inte underhålla en egen präst. Stadsborna ville ha ”hederlige och vällärde” Arvid Haqvinius (Hornius) i Fristad. Hans gravhäll finns på väggen i sakristian i Fristad kyrka. Han ville dock inte lämna Fristad och prästbostället där, som var bättre än i Borås. Det hjälpte inte. Kung Gustaf II Adolf utfärdade

en kunglig resolution 4 januari 1628 om pastors förflyttning. Fristad fick en hjälppräst, sacellan, och blev ”ridkyrka” under Borås. Arvid Hornius efterträdare Jonas Betulander försummade Fristad och efter klagomål var Fristad eget pastorat 1671–1680. Det betonades, att Fristad alltid hade varit ”ett gammalt och förnämligt pastorat”. 1680 slogs Fristad och Borås åter ihop.

Sedan kom det många kyrkoherdar i det sammanslagna pastoratet, och de bodde i Borås. Kapellänen bodde i Borgstena socken – på Stommen – och hade som uppgift att vara prostens medhjälpare i Gingri. Fristad saknade helt präst, och prästgården i Fristad bortarrenderades och beboddes av bönder, som hanterade den vårdslöst och inte bekymrade sig om rötan. Prostarna i Borås varken predikade i Fristad eller lät höra av sig utom när de uttog ”sin rättighet, begravde

lik och vigde brudfolk med mera sådant”, men då måste folk åka till Borås.

Efter hovpredikanten Carl Gustav Åhgrens död 1846 väcktes frågan om Fristad som eget pastorat på nytt. Borås hade fått en stadsskola, kanske redan på Arvid Hornius tid, eftersom han hade varit lärare vid Skara skola. Prästerna undervisade där, och då påpekades, att det behövdes en ”stadspastor, som genom högre lärdomsförtjänster dokumenterat sin skicklighet för en slik befattning”. År 1859 delades pastoratet, så att den ena delen bestod av Borås, Torpa och Brämhults församlingar och den andra av Fristads, Borgstena och Gingri församlingar.

I stadsskolan i Borås blev år 1745 magister Andreas Rydhenius rektor och Sven Lidstedt kollega eller lärare. Rydhenius var son till prosten Petrus Rydhenius i Borås. Tidigare lärare hade varit dåliga, och elevantalet hade sjunkit starkt. Sven Lidstedt var sjuklig och hade under två år en vikarie, studenten Jonas Litzell. Han vann stora sympatier och visade sig vara en duglig lärare. År 1746 hade skolan ”några och 50” elever. Sedan sjönk elevantalet. Rydhenius fick en svår sjukdom och Lidstedt förföll till spritmissbruk. År 1750 var det bara fem gossar och tre flickor i skolan och de undervisades hemma i kollegans hus.

När Lidstedt efter sin sjukdom kom tillbaka, riskerade vikarien Jonas Litzell att bli utan levebröd. Han startade en privatskola och hade stor framgång tack vare sitt anseende och fick många elever, både pojkar och flickor. Man menade också, att privatinformatorer lärde barnen bättre. Det fanns inte heller några ferier på lättschemat. Av rektor och kollegan beskyldes Litzell för att ”draga barnen från den publika skolan”. Litzell hade blivit hjälppräst i Borås den 12 april 1748, och sockenstämman hade betygat honom sin tacksamhet över att han tjänat församlingen ”med ren lära”. Stämman hade också rekommenderat honom till ordinarie tjänst vid skolan. Likväl ålade konsistorium honom strängeligen att avstå från all privatundervisning. Det fanns också en annan privatskola i Borås.

Sven Lidstedt blev avsatt från sin tjänst 1752 och till vice kollega vid stadsskolan utsågs Jonas Litzell. Han var nu vice komminister i Borås och skulle inneha båda befattningarna ”såframt hans ämbetssysslor vid församlingen därstädes därigenom ej komme uti någon måtto eftersättas.” Pro-

sten Hygrell och borgmästaren Ingman i Borås begärde upprepade gånger med magistraten och borgerskapet bakom sig, att Jonas Litzell skulle utnämnas till ordinarie kollega vid stadsskolan. Det stötte dock på motstånd. Lidstedt var visserligen avsatt, men i domkapitlet var man osäker på om han skulle komma tillbaka, och hovrätten prövade hans avskedande. Det hade tills vidare förordnats, att han skulle få hälften av kollegans lön. Det vägrade Jonas Litzell att gå med på, eftersom inkomsterna var så låga att två personer omöjligt kunde livnära sig på den. Ett annat förslag var att Litzell skulle betala en viss avträdesumma till Lidstedt, men det kunde han inte på grund av ”fattigdom och skuld”.

Litzell hade alltså blivit hjälppräst åt prosten Anders Hygrell i Borås år 1748. Litzell hade redan 1743 fått magistratens förord till hjälppräst men hade inte blivit utnämnd på grund av utebliven examen. När den blivit klar, fick han förordnandet som vikarie för Sven Lidstedt. Sedan bedrev han som sagt privatundervisning för att livnära sig och sin stora familj. När han förordnades som hjälppräst, skedde det under ”allvarsam föreställning att icke vidare befatta sig med pedagogier i staden till skolans prejudice”.

År 1757 dog komministern i Fristad och Litzell förflyttades dit. Där stannade han sedan hela sitt liv med undantag för en kortare tid som vice kollega i Borås på nytt. Han dog 1778.

Jonas Litzell var född 1710 och blev student i Uppsala 1739. Han blev predikant i Borås 1744, vice komminister där 1746 och i Fristad 1757. Ordinarie komminister blev han 1758 och han dog alltså 1778.

Han bodde i prästgården i Borgstena, Östergården, och var gift 2 gånger. Första hustrun Engborg Åberg dog i tbc 1775. Andra hustrun hette Brita Christina Timelin. I det första äktenskapet föddes 8 barn och i det senare ett barn. Minst 3 barn dog i koppor. Sonen Gabriel blev soldat i Borgstena. Litzell var präst i Borgstena när kyrkan restaurerades på 1700-talet och fick sitt nuvarande utseende med 1700-talsmålningar. Hans namn står i en inskrift i Borgstena kyrka.

Källor: *Borås, Torpa och Brämhults församlingars historia* av Bengt Hellekant. Han bygger på Skara konsistoriums protokoll och Borås sockenstämmoprotokoll. *Skara stifts herdaminne I – II* av J. Wahrholm

Ann-Britt Boman

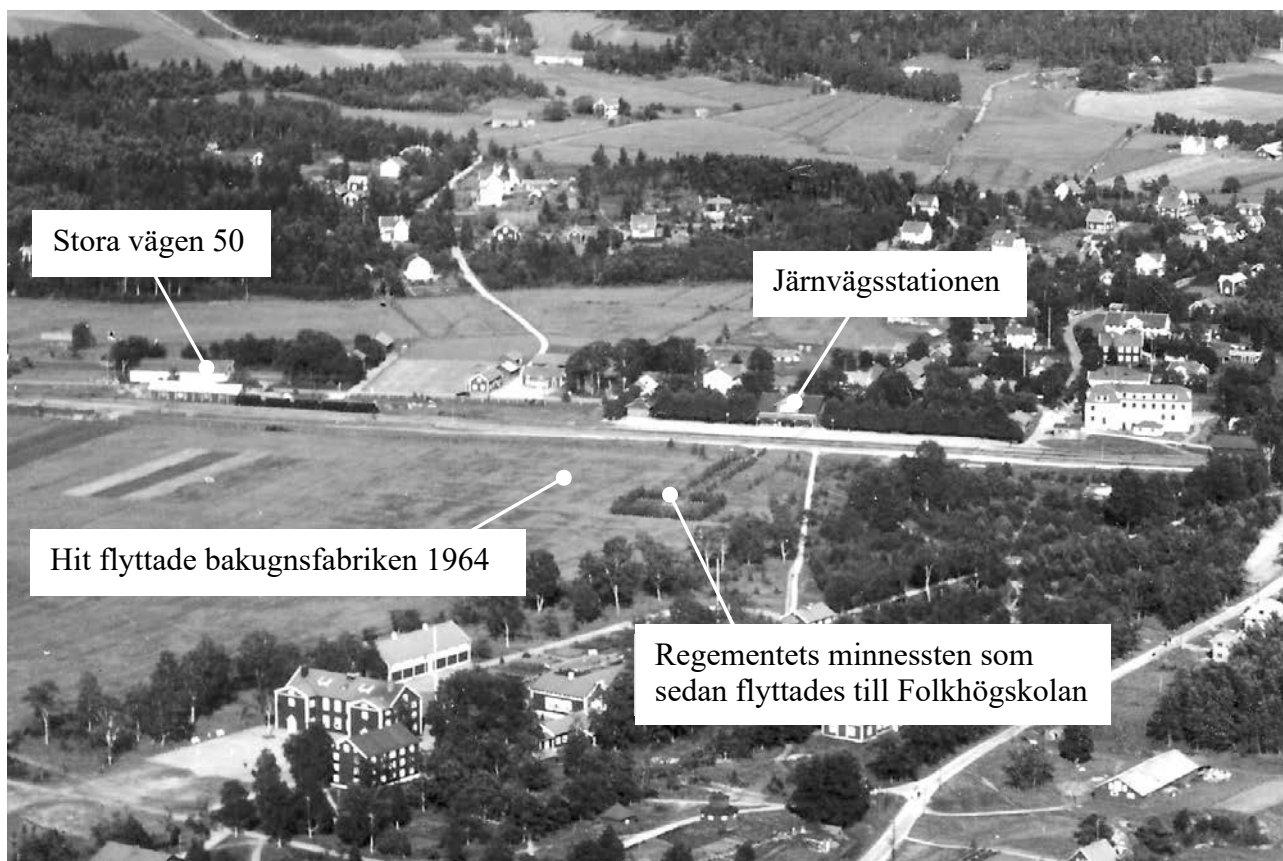

Något om Svenska Bakugnsfabrikens första tid i Fristad *av Olof Rydin*

År 1948 startade Johan Adolf Eliasson företaget Borås Elmekano tillsammans med sin son Nils samt Ture Holmqvist och Nils Nilsson, som hade varit arbetskamrater på AB Elektro Värme i Borås. Elektro Värme, där Adolf Eliasson fungerat som förman och verkmästare, hade upphört tidigare under året efter en schism i företagsledningen. Borås Elmekano var sedan verksamt i Borås på Kungsgatan, vid Holmens gård och från årsskiftet 1954/55 på Österlånggatan 107 innan flytten gick till Fristad 1959.

De första åren i Fristad hyrde man i den gamla Schoddyfabriken med adress Stora Vägen 50 (öster om järnvägen). Företaget har då ungefär 25 anställda.

AB SVENSKA BAKUGNSFABRIKEN
STORA VÄGEN 50, FRISTAD

Svenska Bakugnsfabrikens första kontor/verkstadsbyggnad på Fristad hed

Adolf Eliasson
1892 - 1991

Ingemar Eliasson
1925 - 2008

Kenneth Eliasson
1943 - 2020

Allan Eliasson
1920 - 2002

Nils Eliasson
1921 - 2013

Förutom att sitta i ledningen för firman så arbetade Nils Eliasson också med produktutveckling tillsammans med Rolf Folcke som börjat på Borås Elmekano redan 1949. Ingemar Eliasson, som bland annat hade hand om inköp, anställdes 1953. I verkstaden hade Bernt Stenberg varit med i stort sett från begynnelsen.

1960 började Nils Eliassons son Kenneth att arbeta i företaget med löner, redovisning, ordermottagning och utskrift av ordererkännanden.

1962 ändras namnet från Borås Elmekano till Svenska Bakugnsfabriken och blir aktiebolag med Nils Eliasson som VD.

I november 1962 behandlade Fristads kommunalfullmäktige frågan om försäljning av 5000m² industrimark på Fristad Hed till Svenska Bakugnsfabriken för 2kr/m². Kommunen åtog sig vidare att ordna med vägförbindelse samt vatten och avlopp fram till industritomten.

1963 arbetar även Adolfs Eliassons äldste son Allan i företaget. Allan är involverad i produkternas elektriska utrustning, exempelvis elementberäkningar eftersom även elementen tillverkas på plats i Fristad. Samma år, 1963, anställs Tore Andersson som säljare och med honom startar exportverksamheten. Tore hade tidigare arbetat som säljare hos värste konkurrenten Elektro-Dahlén i Borås.

1964 flyttar företaget in i de nybyggda 220m² stora fabrikslokalerna på Fristad hed.

1965 var man redan trångbodda och en utbyggnad av fabriken gjordes. Snart behövdes även större kontorslokaler och även den delen byggdes ut.

Som närmsta grannar hade man nu ugsfirman Bergsten, som tillverkade industriugnar för exempelvis lacktorkning, samt företaget Fristadverken som tillverkade oljetankar.

I mitten av 1960-talet anställdes bland andra Bertil Dahlqvist, Ove Wiland och Yngve Lundqvist vilka skulle komma att bli företaget trogna under lång tid.

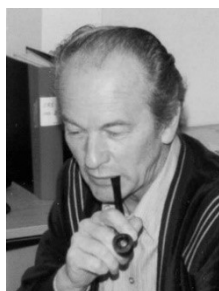
Några av de anställda "profilerna" på Sveba

Ove Wiland
1944 - 2020

Bernt Stenberg
1934 - 2020

Rolf Folcke
1927 - 2011

Yngve Lundqvist
1938 - 2016

Bertil Dahlqvist
1936 - 2024

De produkter som Borås Elmekano tillverkade, under företagets tidiga år, liknade en del av det stora sortiment som Elektro Värme salufört, vilket ju var naturligt, det var ju här som kunskapen fanns. Det hade naturligtvis varit betydligt svårare att genast vid starten börja tillverka helt nya egenutvecklade produkter.

Två huvudtyper av bakugnar tillverkades, nämligen ackumulerande och direktverkande. Ackumulerande ugnar var oftast stora kolosser som murades upp på plats ute i bagerierna, dessa ugnar bevarade värmen länge och man kunde, åtminstone till en del, använda sig av den billigare nattströmmen. Direktverkande ugnar var mindre till formatet och värmdes upp precis inför bakningen. I mitten av 1950-talet introducerades även så kallade Infrabakugnar där värmestrålningen skedde från element placerade i metalltuber inne i själva ugnsrummet.

1955 började även så kallade tunnelugnar att tillverkas, där brödet under gräddningen sakta förflyttades framåt på ett långt band. Konstruktören för tunnelugnarna vid denna tid hette Gösta Svensson.

Förutom bakugnar så tillverkades bland annat jäsrum, jässkåp, stekugnar och mattransportvagnar och man var heller inte främmande för rena specialprodukter i enstaka exemplar. Detta kunde då röra sig om exempelvis torkugnar, smältgrytor och värmebassänger för industriändamål.

1963 kom exportförsäljningen i gång, i första hand till England med sektionsugnar eller däckugnar som de också kallas.

1964 lanserades en ny produkt, den roterande stickugnen, där fläktar blåste runt den varma luften inne i ugnsrummet och där ett helt ”stick” med bakplåtar roterade under bakningen, allt för att erhålla ett så jämnt bakresultat som möjligt. Den roterande stickugnen, som fick namnet Rotator, blev snart den viktigaste produkten för företaget och kom i slutet av 1960-talet att stå för 60-65% av den totala omsättningen.

Rotator kunde fås med tre olika uppvärmningsalternativ el, olja eller gas. Den fanns även som dubbelugn för två bakplåtsstick men med en gemensam värmeenhet.

När 1970-talet gläntade på dörren skulle pizzaugnar komma att introduceras, nykonstruerade sticksektionsugnar samt jässkåp se dagens ljus och exporten till USA ta fart...

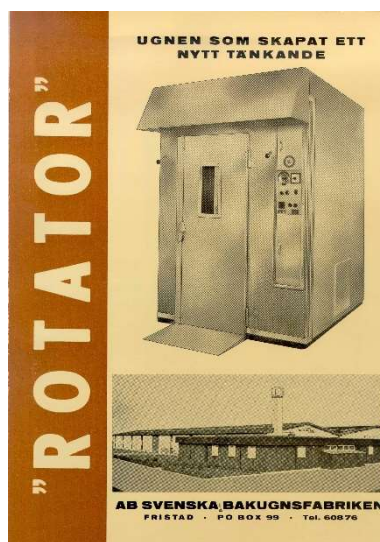
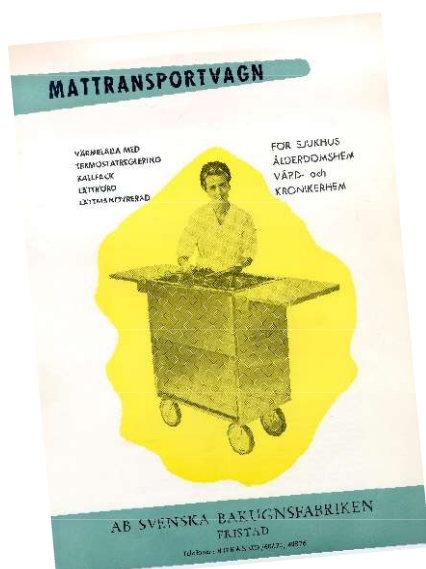

*Svebas verkstadsbyggnad med den bruna kontorsdelen till höger
Bakom kontorsdelen skymtas SJ:s godsmagasin på andra sidan järnvägen*

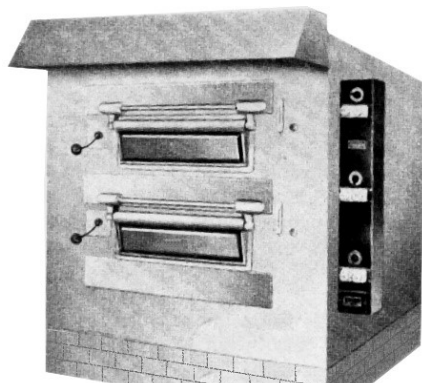

Kontorsdelen förlängd efter tillbyggnad

Exempel på prospektblad

Exempel på produkter som tillverkades under företagets första 15år

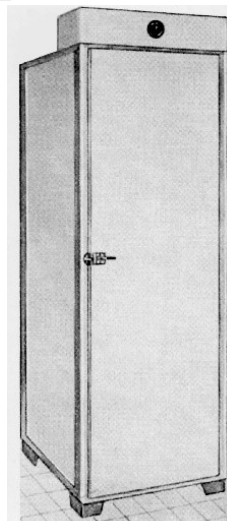
A-26 – ackumulerande platsbyggd bakugn för 6st bakplåtar i varje ugnsrums (tillv. år 1950-60)

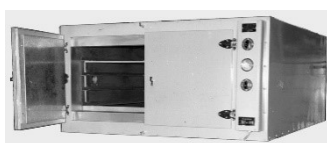
S-4 – ackumulerande sektionsbakugn för 4st bakplåtar i varje ugnsrums (tillv. år 1948-59)

D-21 – mindre direktverkande bakugn för en bakplåt i varje ugnsrums (tillv. år 1948-64)

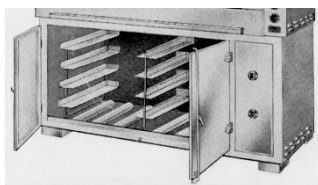
EJS-18 – jässkåp för 18st bakplåtar (tillv. år 1948-85)

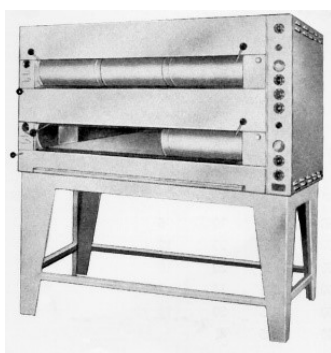
EMU – marängugn (tillv. år 1958-72)

TU – tunnelugn 6m lång, bandets bredd = 2350mm (tillv.år 1955-71)

UJS – jässkåp (tillv. år 1958-76)

UEM 2x6 – bakugn för 6st bakplåtar i varje ugnsrums (tillv. år 1958-86)

Rotator ORS I-VV – stickugn oljeuppvärmd och avsedd för ett stick VV= värmepaket vänster (tillv. år 1966-72)

ESU-4 – stekugn med 4st ugnsrums (tillv. år 1954-76)

MV – matttransportvagn för vård- och ålderdomshem (tillv. år 1964-77)

SB-2 – stekbord för restauranger och storkök (tillv. år 1949-63)

EMS – smältgryta för industriändamål (tillv. år 1948-66)

FÖRENINGENS ELDSJÄL – ANN-BRITT BOMAN

Denna intervju med Ann-Britt Boman skedde bara några veckor före hennes död. Det är med sorg och saknad som vi här förmedlar hennes svar på de frågor som då ställdes till henne. Tack, Ann-Britt, för ditt hängivna arbete under alla de år som Fristads Hembygdsförening funnits!

Vad tänker du om att föreningen nu firar 50 år?

Jag tycker, att det är roligt att vi kan fira 50-årsjubileum i det här skicket. Det har varit kritiskt ett tag, men nu ser det ljusare ut. Vi har lyckats få in nya medlemmar både i styrelse och valberedning och när det gäller kassörsfunktionen. Och det finns ledare för alla arbetsgrupperna, varav en del är självgående. I varje fall på papperet ser det bra ut. Jag tror, att vi kan rulla vidare! Även Fristadsbygden får nya medarbetare.

Ann-Britt höll tal på Nationaldagsfirandet vid Mölarps kvarn 2024.

Finns det något som du finner speciellt minnesvärt från föreningens år och från ditt eget engagemang i föreningen?

Minnesvärt är den goda arbetsgemenskapen och viljan att ställa upp. Det har verkligen varit ideellt arbete i dess främsta betydelse. Så många fina människor som jag har fått följa genom livet! Det är fantastiska minnen! Det är också fantastiskt att ha fått möta så många engagerade och intresserade människor vid guidningar och vandringar. Och alla skolbarn! De började gräva på fornåkern vid Mölarp, så det såg ut som sorkbon, i jakten efter flinta. Och glädjen och spänningen när de fick dricka vattnet i den naturliga Tingskällan!

Vad tänker och önskar du om framtiden för föreningen?

För framtiden tror jag att vi får bygga på nya sätt att arbeta, som projekt under kortare tid och informella grupper som träffas digitalt. De långa sammanträ-

denas tid är förbi, och vi går inte heller med i en förening för femtioårigt troget arbete. Pandemiten lärde oss en del. Vi kunde ha byavandringar och annat fastän det var pandemi. Det gäller bara att få tag i ledare som kan och vill ta ansvar. Kanske annalkande kriser kan förändra tillståndet?

Jag önskar föreningen en framtid, där den får vara en betydelsefull del av Fristad precis som förut – Fristad, en fristad också i framtiden!

Finns det något annat som du vill framföra som känns extra viktigt, och som inte får glömmas bort?

En liten tillbakablick kan vara på sin plats! År 1974 uppgick de fem kranskommunerna Bollebygd, Sandhult, Viskafors, Dalsjöfors och Fristad i Borås, vars invånarantal nära nog fördubblades. För att inte kranskommunernas intressen alldeles skulle komma bort, bildades många hembygdsföreningar, ett 20-tal som förenades i Borås Hembygds-krets, som nu leds av Inge Pettersson. Jag var ordförande i ett 10-tal år och vi hade förbundets stämma i både Fristad och i Borås 1995 och 2009.

Waldemar Johannesson och Stig Flyckt, som suttit i kulturnämnden i gamla Fristads kommun, var drivande. Jag var passiv första året, men ganska snart blev jag sekreterare, som jag var i ett 20-tal år. År 1994 blev jag ordförande och var det tills för ett par år sedan. Jag har skrivit redogörelser för föreningens verksamhet både när vi fyllde 20, 30, 40 och nu 50 år. Fristadsbygden började utges 1978, och jag har varit med från början, fränsett första året. Lelle-marten började samma år. Vi skulle göra halmslöjd och rotslöjd och sticka landskapsvantar och göra polkagrisar. Inget av detta passade mig! Men att ta upp havre och göra neker passade bra!

Viktigast var att bevara Fristads äldsta byggnader, de sydgötiska stugorna och Mölarps kvarn med omgivning. Ingen i Borås kommun tog ansvar för stugorna, så de riskerade att försvinna. Det var bl a därför som föreningen bildades. Sådana stugor finns knappast kvar, i varje fall inte så här långt norrut.

Tack, Ann-Britt, än en gång, för ditt stora engagemang, din lust och förmåga att förmedla kunskap och kuriosa om hembygd och lokalhistoria!

Ann-Britt intervjuades av Eva-Lena Liljedahl.

Foto: Markus Liljedahl.

MINIUTSTÄLLNINGAR PÅ SKOGLID 2024

Fristads hembygdsförening har även detta år ansvarat för månadsvisa miniutställningar i skåpet vid ingången nära restaurangen på Skogslid. Det har varit utställningar med stor variation både på utställare och teman. Tack vare att så många har varit villiga att ställa ut har denna verksamhet kunnat fortgå. Utställningarna har väckt stort intresse hos såväl boende som anställda och besökare på Skogslid!

Den första utställningen för året hade temat **STF:s årsskrifter**. Svenska turistföreningen, bildad år 1885, gav under åren 1886–2013 ut en årsskrift. Varje år från 1915 hade den ett tema, t.ex. ett landskap, en naturtyp eller ett århundrade i Sverige. Jag hade fyllt skåpet med häftade årsskrifter med vackra omslagsbilder alltifrån 1908 till sent 1900-tal. Eftersom Svenska Turistföreningen har slutat att ge ut årsskrifter tillhör detta numera historien.

I februari månad visade Olof Rydin **Äldre räknehjälpmedel** av varierande slag: kulramar, räknestickor, miniräknare, och äldre och nyare räkneapparater som använts på kommunalkontoret i Fristad. Utvecklingen har gått fort på detta område!

Fristads folkhögskolas lantbruksmuseum uppmärksammades med en utställning på Skogslid i mars månad. Birgit Gustafsson och Wiviann Bergsten hade hämtat föremål från museets samlingar och ställt ut i skåpet, och jag bidrog med texter om folkhögskolans rektor under Herrljunga-tiden Sanfrid Welin och dess förste lärare i Fristad Åke Campbell, som båda var drivande för att samla äldre föremål till ett museum.

På Mötesplats Fristad finns en handarbetsgrupp, som ställde ut **Handarbeten** i skåpet under april månad. Där visades en stor variation av alster som gruppens medlemmar hade gjort.

Ulf Dahlquist i Gingri har inte bara varit bilförsäljare utan också samlare av **Modellbilar**. Under maj ställde han ut ett urval från sin samling i skåpet på Skogslid.

Sedan blev det en mycket speciell utställning. Sven Karlsson på Ålidsvägen i Fristad, tidigare byggmästare, visade sina egna **Urverk i trä och andra konstruktioner**. Det var fantastiska hemmabyggen som han hade gjort! Dels urverk med alla delar i trä, både ram, pendel, visare, kugghjul och annat, som fungerade oklanderligt. Dels hade han fyllt flaskor med olika föremål –

en klocka, en stol, en kortlek – som man undrade hur han hade kunnat få dit genom flaskhalsen. En utställning som väckte intresse! Den fanns i skåpet hela juni månad, men var kvar även under halva juli.

En artikel i Borås Tidning hade gett mig uppslaget att fråga Jessica Kåremark i Trädet om hon ville ställa ut sina **Virkade figurer** på Skogslid, och det gjorde hon gärna. Hon gör egna mönster till olika föremål, t.ex. kaniner, tomtar, möss eller grodor, som hon sedan virkar. Det blev en fin utställning under andra hälften av juli och hela augusti.

Olof Rydin återkom i september med en utställning av **Tidningar och händelser ni kanske minns**, alltifrån Selma Lagerlöfs Nobelpris till nyheter från andra världskriget och mordet på USA:s president John F. Kennedy.

När Ola Johansson slutade med sitt skomakeri i Fristad, skänkte han en mängd **Skodon & verktyg från gångna tider** till folkhögskolans museum. Under oktober månad visade han ett urval av dessa i skåpet på Skogslid.

Vid ett besök på Skene lasarett hade jag lagt märke till utsökt vackert **Textilt hantverk**, som Lena Lysvret i Kinna hade ställt ut där i en monter. Jag tog kontakt med henne, och hon ville gärna göra även en utställning i Fristad, så under november fick man på Skogslid se många av hennes alster. Hon arbetar i lapptechnik, återbrukar gärna mycket, och använder även fiskskinn som hon själv har garvat.

I december brukar vi ofta ha en utställning som anknyter till julen, och detta år frossade vi i **Tomtar** av de mest skiftande slag. Till denna utställning hade vi fått bidrag från Maud Artursson i Mjöshult, Maj-Britt Eckerström, Marianne Magnusson och Ingrid Haraldsson i Vänga samt Ingrid Heed och Folke Thorburn i Sibbarp. Det passade bra tillsammans med de tomtar och andra julkororationer som samtidigt prydde hela Skogslid.

Jag vill rikta ett stort tack till alla som har medverkat med utställningar under året! Tack även till Tomas Dalqvist, som skrivit ut många av årets utställningsaffischer.

Nu siktar vi framåt och hoppas kunna göra många nya intressanta utställningar under år 2025. För att detta ska bli verklighet behövs att många bidrar med idéer och material till miniutställningar! Det kan t.ex. handla om något hantverk, någon hobby eller ett yrke, något man samlar på, och det kan också vara bilder eller föremål med anknytning till vår del av kommunen. Många utställare har vittnat om hur roligt det är att få ställa ut, och det väcker alltid intresse hos dem som kommer och tittar!

Förslag tas tacksamt emot på e-post
folke.thorburn@gmail.com eller telefon
033-26 01 01.

Folke Thorburn

Handkvarn, från utställningen "Fristads folkhögskolas lantbruksmuseum" (mars 2024).

Ulf Dahlquist vid sin utställning "Modellbilar" (maj 2024).

Från utställningen "Urverk i trä och andra konstruktioner" (juni-juli 2024).

Virkade figurer, från utställningen med samma namn (juli-aug 2024).

Fler bilder från utställningarna följer på sida 36!

FRÅN JUBILEUMSÅRET 2024

FRÅN JUBILEUMSÅRET 2024

GÅRDAR I FRISTAD

År 1863 kom järnvägen till Fristad. I juli invigde kung Karl XV sträckan Borås – Herrljunga i hållande regn. Sedan växte Fristads stationssamhälle fram, och det är det vi tänker på när vi hör namnet Fristad – inte socknen Fristad med kyrkbyn Fristad, Komlösa, Arta, Asklanda och Längjum. Ändå hade gårdarna funnits i mer än tusen år.

När de första fristadborna kom till trakten kom de längs vattenvägarna. Längs Viskan går en höjd, där det var torrt, och där kom vägen att gå upp mot Tärby. Vid Mölarp grundades på höjden det som kom att bli Fristads kyrkby. Kyrkan byggdes där för ungefär tusen år sedan, och socknen kom att kallas Fristad. Lite längre bort från Viskan var det en höjd med lätt moränjord, och där grundades Komlösa, betesmarken med kumlen eller minnesmärkena. Byn blev ganska stor och har levt sitt eget liv in i vår tid. När gårdarna delades och byn blev för stor, flyttade några ut, kanske Anund till Annestorp. Sådana sekundära utflyttningar från den gamla byn slutar på -torp och är ca tusen år gamla.

Längre västerut låg sjöarna Öresjö och Ärtingen. Alpt är ett fornsvenskt ord, som betyder ”svan”. Det fanns tidigt ett behov av att ge namn åt stöd-jepunkter i omgivningen som sjöar och berg. De är troligen äldre än ortnamnen. På slutningen mot sjön Ärtingen låg byn Arta. Därifrån flyttade Sven ut till Svenstorp, Sigbjörn till Sigbjörnar-torp eller Sibbarp och Pave till Pavatorp eller Påtorp. På medeltiden blev det där ett säteri för släkten Gylta. Vid Öresjö grundades den lilla byn Asklanda, askarna på slutningen mot sjön, och därifrån flyttade Torbjörn ut till Torbjörntorp. Längre norrut låg Längjum, byn eller hemmet på den långa åsen, och som utflyttade gårdar Håstorp eller Råstorp. Detta var de fyra stora byarna, och sedan kom det till flera ensamma gårdar.

Här vill jag berätta lite om de i vår tid glömda gårdarna. Fristads kyrkby bestod av Fristads prästgård, Sik, Sölebo samt Västra och Östra Lunnagården. Tidvis räknas också gården Paradis i Sparsör dit, troligen därför att det var ett kyrkohemman.

Ägarförhållanden

Sedan gammalt hade gårdarna olika slags ägare.

De kunde tillhöra kyrkan, kronan, adeln eller självägande bönder, men de brukades alltid av bönder, landbor eller arrendatorer. Gårdar tillhörande kronan kallades kronogårdar, adelns gårdar kallades frälsegårdar och de självägande böndernas gårdar var skattegårdar. Många gårdar har fortfarande namnet Frälsegården eller Skattegården som t.ex. Arta Skattegården eller Längjum Frälsegården. Längjum var före Gustav Vasa en egen socken, och nästan alla gårdar tillhörde kyrkan. Kungen drog in församlingen och alla gårdarna kom i kronans ägo på 1500-talet. Gustav Vasa lät också göra en jordebok på 1540-talet, där alla gårdar förtecknades. Det gjordes säkerligen för att få en överblick över hur mycket skatt kungen kunde få in, för alla skatter vilade ju på jorden. Varje gård utgjorde från början ett mantal, alltså en gård som kunde försörja en familj. Med arv och avsöndringar delades mantalen i både fjärdedelar och åttondelar. 1/8 mantal blev så småningom ett mått för att gården skulle kunna ge försörjning. På 1800-talet förbjöds ytterligare hemmansklyvning, för då blev gårdarna för små. I stället kom en betydande nyodling av torp i gårdarnas skogar, både närmare och mer avlägsna.

Fristads prästgård

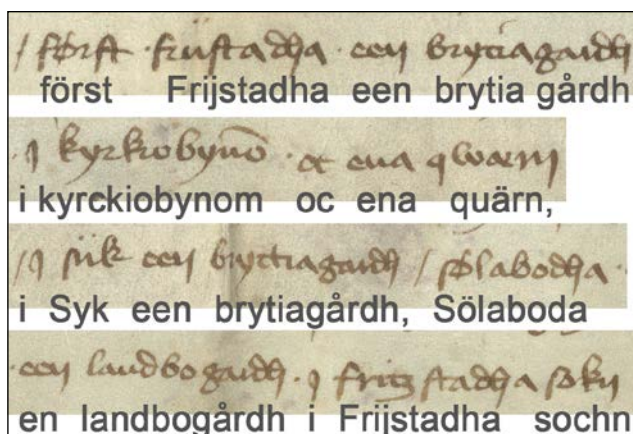
I Fristads prästgård bodde kyrkoherden sedan långt tillbaka i tiden. Vi möter först namnet Fristad i ett dokument från 1343 ”in Frytstadum”. Vi har namn på kyrkoherdar sedan medeltiden. Sveno Olavi eller Sven Olofsson dog 1618 och då kom Arvid Horn. Båda två har sina gravhällar i Fristad. Arvid Horn blev sedan förflyttad till Borås, efter det att staden grundades 1621. I prästgården bodde senare komministern Magnus Frykner på 1700-talet och 1816-1818 nämns prostén Olof Reinholdssons tjänstefolk. Vidare nämns på 1700-talet Carl Strömberg. År 1854 bor i prästgården kyrkoherden Per Oscar Nordien och sedan kyrkoherdarna i Fristad fram till Sven Sixten på 1970-talet. Ny prästgård byggdes 1825 av prostén och riksdagsmannen Anders Bjursten. Om man ser på storskifteskartan från 1797 ser man, att byggnaderna tidigare låg på annan plats. Kyrkoherdebostaden låg med långsidan utmed vägen och hade också då två flyglar. Längre in låg ekonomibyggnaderna i en fyrkant.

Under prästgården låg torpen Enehagen, Flotthaggen och Grindstugan. Vidare fanns Kyrkäng och Eliseberg. Även ½ mantal Mölarp kom att höra till prästgården och var pastors stomhemman efter 1621. Kung Gustaf II Adolf hade gästst prästgården 1618 och prästen stämde kronan för att få ersättning för allt som gick åt vid detta tillfälle. Det blev Mölarps gård och kvarn. Prosten Olof Reinholdsson hade där i början av 1800-talet åtta vadmalstampar och en särskild stamparestuga för arbetarna. Efter honom kom kronobefallningsman Johan Hallman, och han sålde stamparestugan till socknen som sockenstuga, sedan den byggts till. Den flyttades då till en plats framför kyrkan, ungefär på nuvarande parkeringsplatsen mot Gingrivägen. Under Mölarp fanns torpen Gatan, Intet, Lurkås och Oshagen samt Alefors, Ekedal och Sandbäcken. På Mölarp bodde på 1700-talet Sven Svensson och på 1800-talet Anders Persson och Johan Alfred Bylander. Det fanns en särskild mjölnarestuga och där bodde en lång rad av mjölnare med familjer.

Sölebo och Sik

Redan 1380 står i ett dokument, att Bo Jonsson Grip byter bort två gårdar i Fristads kyrkby, Sik och Sölebo och en kvarn mot två andra gårdar.

Bo Jonsson, drott i Sverige, tillkännager 1380 i öppet brev att han gjort ett jordskifte med "skälig man" Peter Larsson som tar över kvarn, brytegård och landbögård i Fristad. Källa: svenskt diplomatarium nr 11689.

Då ingick alltså gårdarna i Bo Jonssons enorma godsinnehav. På Fristads kyrkogård finns en gravtumba med en häll, som kallas Sölebogra-ven. På Sölebo bodde omkring år 1700 präster som hette Ericus och Petrus Stakberg med familjer, och troligen har graven ett samband med dessa. Stakberg heter också en gård i Gingri. På Sölebo bodde sedan Johannes Jonsson f. 1735 i Fristad och Magnus Jonasson f. 1738 i Fristad, vars hustru Märtha Persdotter från Påtorp gifte om sig med Anders Olofsson från Hjortsered, sedermera riksdagsman. Johannes dotter Karolina gifte sig med P.G. Andersson från Gingri och de byggde Lövås och även Lövåsens sågverk. Johannes ättlingar ägde sedan Sölebo i flera generationer.

Under Sölebo fanns torpen Intagan, Hagalund och Hagaberg. På gården Stora Sölebo fanns ett brännvinsbränneri och på Lilla Sölebo ett potatismaleri. Ägarna till sistnämnda gård drev sedermera också Lövåsens såg.

Gården Sik var tidigare 1 mantal frälsehemman och räknades till Fristads kyrkby. Namnet betyder "fuktig dalsänka". Det brukades av generationer bönder men hörde tidvis under Påtorp. I mitten av 1800-talet köptes det av Carl Petter Pettersson från Komlösa, som var den förste som byggde på det som hette Sumperna och som senare skulle bli stationssamhället. Han byggde först Furulunds vårdshus, senare Gästgivaregården.

Fristads Gästgivaregård år 1900. Foto: Emil Svensson. Beskuret vykort (förgrunden upptas av en grusplan med en lyktstolpe).

Han gifte sig tre gånger och fick 19 barn, och flera av dessa fortsatte utbyggnaden av Fristad. Jean von Koch på Påtorp ägde en bit av Sik och arrenderade ut eller sålde många tomter, och samhället växte fram på Siks mark.

Västra och Östra Lundagården

Lunnagårdarna har enligt skifteskartor sett li-

kadana ut under århundraden, och det finns en teori om att där kanske funnits förkristna lundar av något slag. Västra Lunnagården var pastors stomhemman och kallades också Nedergården. Den brukades i många led, innan Samuel Larsson kom dit 1862. Han var smed och så småningom etablerades en smedja på Hammarbyvägen i samhället, där Hammarbysmederna blev ett begrepp i flera generationer.

Östra Lunnagården eller Övergården var tidigare också ett prästhemman men kom så småningom att bli ett boställe för underofficerare inom indelningssystemet. Där bodde på 1700-talet fänrikarna Jacob de la Brette och Conrad Gyllenhaal och senare kapten Hofflander, sergeant Rosvall, fältväbel Carl Lenberg och fältväbel Lars Carlberg med hustru Charlotta Fröling. De senare bodde även på gården Paradis i nuvarande Sparsör.

Paradis

Paradis var ett kyrkohemman på ½ mantal och räknades ibland till Fristads kyrkby. I likhet med Slättäng ägdes Paradis på 1800-talet av Lars Svensson och sedan av hans son riksdagsmannen och tegelbruksägaren August Larsson. Denne vann sig om att hålla båda sina gårdar i utmärkt skick. Han hade på båda ställena kreatur av mycket hög kvalitet och höll en utmärkt ordning både utom- och inomhus, enligt vad som berättats. Efter riksdagsman Larssons död övergick Paradis till sonen Frans Larsson. Sedan köptes den av Aron Gustafsson från Bräckesås i Brämhult. År 1966 köpte Fristads kommun Paradis för en summa av 500 000 kr. Markarealen var 22 hektar.

Ada Damm skrev i Westgöten den 24 juli 1950 om hur det firades midsommar på Paradis på 1800-talet.

”Paradis i Sparsör har i alla tider varit en förtju-sande plats, dit sommargäster längtade, fast de även fått sitt lystmäte på att trava dit upp. Midsommaren 1888 hade en majorska med ungdomar slagit sig ned i Paradis och gästfritt som hon brukade inbjudit tre väninnor till döttrarna att fira den glada årshögtiden. Naturligtvis skulle där plockas midsommarblommor, bakas saltpannkakor och annat midsommarattribut. Det visade sig vara besvärligt med saltpannkakor, men i nödfall kan man också använda salt sill. Då ej den varan fanns i huset, donerade major-

skan en större ansjovisburk som surrogat. Det gällde ju att bli törstig och sedan i drömmen se sin tillkommande, allt under fullständig tystnad.

Midsommarkvällen var inne med all sin mystik. Man plockade de sju sorternas blomster i stora kvastar. Tysta som Egyptii präster gick man till arbete med rensningen, som man dittills ej tänkt på, men fisken skulle ju ej ätas orensad. Timme efter timme gick under pinande men obrottslig tystnad. Äntligen var burken tömd. Då gick solen upp, och genom det öppna fönstret hördes en kvitterkonsert från alla träd och buskar i Paradis. Det blev ett skratt och prat utan like. Det var en riktig midsommar, det.....

Arta

Artas gamla byplats låg på sluttningen vid nuvarande Skattegården. Där ligger fortfarande två gårdar kvar. Där var storskifte 1812, då man fick jorden mer samlad. År 1856 var det laga skifte för vissa gårdar. En del mark i Sibbarp är fortfarande oskiftad. Från 1472 finns ett köpebrev om Sibbarp med namngivna vittnen till skötning och skaftning, speciella ceremonier runt köp av jord. Flera gårdar var frälsegårdar under Påtorp. Ödegården kan ha varit skattevrak eller ödegård, alltså utan möjlighet att betala skatt under svåra tider.

Artas utskog låg på västra sidan av Öresjö, norra Öreskog, där det fanns många uppodlade torp, som t ex Sandvik och Hallvik.

Komlösa

Komlösa nämns första gången i dokument 1382. Sedan 1545 upptas åtta gårdar samt Åsslätt och Självvik. Åsslätt har varit länsmansboställe under nära 300 år från Hans Andersson på 1600-talet till Dafgård och Branting på 1800-talet enligt en artikel av Karl Nilsson 1946. I artikeln berättas också om torvbrytningen på Lantmossen under första världskriget med linbana ner till Fristads station, om gårdarnas namn, om grannfejder och om folkkyttet.

Storskifte hölls i Komlösa 1784, men gårdarna låg kvar på höjden vid Backa. Vid laga skiftet under senare delen av 1800-talet flyttades gårdarna. Backa – Nygården, en av Hallagårdarna och en av Gunnagårdarna ligger kvar på de ursprungliga platserna liksom en av Svensgårdarna och Pellagården.

Vid delningen av sockenskogen fick Komlösa sin utskog dels i Norra och Södra Öreskog, dels i Lasseskog. Gårdarna var inte så stora, och det var många som var släkt som så ofta i byarna. I början av 1900-talet blev det många syskonjordbruk, så många att byn så småningom dog ut. Det var svårt för brukarna att lösa ut syskonen, och naturhushållningen dröjde sig kvar. På 1960-talet började Lantbruksnämnden köpa in gårdarna, när ägarna dog, och det kom många nya ägare. En av de första var Sten Björkman på Backa, ägare till Vagnsmuseet och Brännatorvsmuseet i Komlösa. Han har också en modell av linbanan.

Längjum

På medeltiden bildade gårdarna i Längjum en egen socken med egen kyrka och stomhemman. Gustav Vasa drog in församlingen, där fem av de sex gårdarna tillhörde kyrkan. Frugården kan ha fått sitt namn av jungfru Maria, och när ett torp uppfördes på 1800-talet i utskogen på Öreskog, fick det namnet Frufällan. Byn är rik på fornminnen, och där var tingsplats för Vedens härad fram till 1600-talet. Där fanns också Galgbacken, Vedens Härads avrättningsplats. Så sent som 1618 var Gustaf II Adolf där och vid ett ting dömdes fogden Peder Jespersson till döden.

År 1766 var byn ett centrum för Hofmansupproret, och flera av byborna deltog i detta. Samlings-

punkt var Längjums kyrkoruin. Två ryttartorp, Vikåsen och Bäckäng har funnits under Råstorp. Fortfarande finns släktgårdar kvar i Ledsgården och Frugården.

Hur går vi vidare med gårdarna i Fristad?

Gårdarna står för Fristads äldsta bebyggelsehistoria. Hur kan vi dokumentera den? Gustaf Thulin skrev "Torpen i Fristads socken", och han började även att dokumentera gårdarna med ägare från 1700-talet. Det finns många sidor maskinskrivna noteringar. Gods och Gårdar från 1940-talet och Sveriges bebyggelse från 1950-talet beskriver ett stort antal gårdar. I Fristadsbygden har vi många beskrivningar av gårdar och byar. Det finns alltså redan en hel del material och mer kan letas fram i dokument och handlingar. En arkivgrupp har byggt upp ett arkiv för Fristads Hembygdsförening med bl.a. mycket bildmaterial. Vi hoppas på att det finns intresserade personer, som kan bilda arbetsgrupper och dokumentera bygden skriftligt eller digitalt. Det finns naturligtvis utrymme för andra projekt. Sparsör, Frufällan och Tosseryd behöver sina historieskrivare, och där finns redan en hel del material. Välkommen att bidra med intresse, kunskaper och framförallt nyfikenhet!

Ann-Britt Boman

Bilder från miniutställningarna på Skogslid (forts. från sida 29):

En del av utställningen "Skodon & verktyg från gångna tider" (oktober 2024).

"När Ola Johansson slutade med sitt skomakeri i Fristad, skänkte han en mängd Skodon & verktyg från gångna tider till folkhögskolans museum. Under oktober månad visade han ett urval av dessa i skåpet på Skogslid".

Årets sista utställning, "Tomtar" (december 2024).

SPARSÖR OCH FRUFÄLLAN

Mellan Borås och Fristad sträcker sig Öresjö, och på östra sidan av sjön utbreder sig ett par villaområden, Sparsör och Frufällan. Längst ner mot Borås sker nu en omfattande nybebyggelse på den lilla orten Tosseryd, tidigare bara ett par gårdar. Efterleden -ryd indikerar att de kom till på medeltiden. "Ryd" och "red" betyder röjning, och Tosse är troligen namnet på den som röjde och bodde där först.

Domarring i Sparsör, Fristad.

Området längs sjön kallades på medeltiden Öreskog och var ett allmänningsområde, som omtalas i Västgötalagen. Det fanns Norra Öreskog, huvudsakligen på västra sidan av sjön och Södra Öreskog vid östra sidan. Grundordet "ör" betyder grus och finns i sjönamnet Öresjö, i ortnamnen Sparsör och Lindsör samt i namnet på bron över Viskan, Öre bro. Sjön med de grusiga stränderna har alltså delat med sig.

Den första bebyggelsen

De första människorna, som kom till det som senare blev Borås och Fristad kom längs vattendrarna, alltså Viskan och Öresjö. Det finns stenåldersfynd, en pilspets från Norrby i Borås, som skulle kunna vara nära 10 000 år gammal. Vägen letade sig längs Viskan och sedan utmed Öresjö. En stenåldersbosättning fanns troligen ovanför Mölarps ö på en åker som ännu finns kvar, och där finns massor av flinta. Vid åkerns slut finns en stor hällkista ca 5 000 år gammal, som kallas Kungagraven. Säkertligen var vattennivån mycket högre än nu. Strax bredvid i Kröklings hage finns raviner som är tappningsrännor från en issjö på istiden och liknande finns i Gingri. Enligt geologer hör de till norra Europas finaste tappningsrännor. Så kom jordbruket, och de första gårdarna och byarna går tillbaka till järnåldern för snart 2 000 år sedan. Byanamen Arta, Längjum, Komlösa, och Fristad är ålderdomliga. Längs Öresjö restes bautastenar och domarring-

ar, bl. a. vid Öre bro. Bautastenar finns vid norra, östra och södra sidan av sjön. När kristendomen kom, placerades kyrkan i den största byn, vilket här var Fristad och Gingri. Då fanns byns järnåldersgravfält kvar runt omkring. Så är det fortfarande i Gingri, som var en av socknarna, som gav upphov till Sparsör. Den andra socknen var Fristad.

Vid nuvarande Borås fanns byn Torpa, där Borås grundades vid den gamla sockenkyrkan 1621. Norrut fanns en gård, Sjöbo, som ägdes av en av de första borgmästarna i Borås Sven Persson, sedermera Windruf. Vid Öresjöes bortre ände låg Räfsryd, en gård som tidigare tillhörde kyrkan. Där finns Räfsrydsbanken, där järnvägen Borås–Herrljunga går fram, och det finns också en gård som heter Kulgraf. Vid bautastenen vid Långesten vek vägen av mot norr, men Torpa socken hade också mark längs sjöstranden. Troligen fanns det också en väg uppe på höjden mot Knektås, genom nuvarande Gingri förbi kyrkan och sedan mot Tärby och mot Åtradalen. Där var Timmele en viktig ort, för där gick vägen österut mot Jönköping.

Hushållningssällskapet i Älvsborgs län berättar om denna väg på 1800-talet och nämner också de vintervägar, som hade stor betydelse för spannmålstransporter från slätterna i Skaraborg och ner mot Borås. Det kom många foror, när Borås

växte. I Fristad uppstod en liten marknad, llemarten, där förbönderna fick sälja sin spannmål. Annars var krogen på Bruket i Sparsör, det äldsta tegelbruket, en omtyckt plats för övernattnig. På annan plats har Klas Olofsson livfullt berättat om livet där.

Allmänningskogen Öreskog skiftas

Kronan fick allt större inflytande på allmänningskogen på 1600-talet och även Öreskog, men det lättade på 1700-talet. Det tillsattes en skogskommission, som förklarade, att de allmänningar, som kronan 1693 lagt beslag på, borde tillhöra socknen och bönderna. Mot slutet av 1700-talet skiftades allmänningskogen Öreskog, och större delen tillföll gårdarna i Längjums by, Stommen, Skinnaregården, Frugården och Frälsegården. Detta kom att återspeglas i ortnamnen Skinnfällan och Frufällan. Åren 1799-1801 undergick den återvunna skogen i Fristad storskifte. Då fick Längjum och Håstorp samt Fristads kyrkby skogsskifte på södra Öreskog, och Komlösa och Arta fick skiften på västra sidan av Öresjö, på Norra Öreskog.

Nyhemman

Nyodlingar på den förutvarande allmänningskogen kallades nyhemman. Slättäng i Sparsör var ett sådant nyhemman. Det uppodlades omkring 1790 av besökaren Lars Ängdahl. Han var född i Fristad och gift med Kerstin Persdotter från Gingri och fick lagstadgad stubberätt, besittningsrätt på hemmanet. År 1810 överlät han denna rätt till Daniel Carling av den kända boråssläkten. Denne ägde även Uddetorp i Borgstena. Redan följande år överlät Carling rätten till kapten Hästesko, och så kom handlande Per Johan Brink från Borås. Han arrenderade också Stackebergsslyckan med torpet Lindsö. Brink dog 1816, och dödsboet gjorde konkurs. Modern köpte Slättäng till sin dotter Johanna Catarina Brink, som brukade gården fram till 1845. Hon var gift med prosten i Fristad Olof Reinholdsson i hans andra äktenskap och hade varit hans konfirmand. Efter henne ägdes Slättäng av Lars Svensson född 1802 i Närunga och hans hustru Catarina Bengtsdotter född 1803 i Borgstena.

Under senare delen av 1800-talet byggdes många stenhus i Borås, och det gick åt mycket tegel. Troligen startade Lars Svensson tegelbruk före 1850 och hämtade leran i en lerdamm vid Lindsö. Det fanns ett äldre tegelbruk vid torpet Sparsör på

Längjum Frälsegårdens ägor, och Aron Larsson, ägare till Frälsegården drev också krog på "Bruket". Den omtalas ibland som lönnkrog och böter utdöms. Klas Olofsson beskriver mycket livfullt kroglivet i Sparsör på annat ställe. På Slättängs tegelbruk gick det lugnare till och likaså på tegelbruket vid Skalle, som startades av P-G. Andersson på Lövås, en känd mångsysslare.

Lars Svensson blev en förmögen man, en "gulltönnekär", en guldtonnekarl. Klas Olofsson skriver en dikt "Ett julkalas på 1870-talet" och berättar om ett glansfullt sällskapsliv med då kända personer och ett hus med stor gästfrihet. Dikten finns på annan plats med kommentarer om personerna.

Lars Svenssons son August Larsson fortsatte driften på tegelbruket, och han var också riksdagsman. Han lär ha hållit en lägre profil och var mycket omtyckt av arbetarna på bruket. Varje lördag, då lönen betalades ut, bjöds arbetarna på kaffe. Vidare ägde han gården Paradis, där han avlade fram en fin kreatursstam.

Tegelbruket fick större konkurrens och lades ner efter sekelskiftet. Gården såldes till Frans Larsson, en son till August Larsson. Så småningom såldes ägorna till byggnadstomter, och i huvudbyggnaden flyttade en fabrik in, AB Hedvalls och Roswalls skjortfabrik.

Sparsörs Möbler (tidigare Roswalls skjortfabrik).

Vägen vid sjön heter fortfarande Tegelvägen. Vid den uppförde P.O. Brunngård en fabrikslokal.

Varpeliden eller Skogen

Hemmanet uppodlades på kronoskogen Öreskog omkring mitten av 1700-talet. Det fanns med i 1773 års jordebok. Det kallades först Varpeliden, troligen på grund av mordet på lönnkrogen på Klinten vid andra sidan åsen. Strax före jul 1774 slogs hustrun Annika där ihjäl av en soldat vid namn Andrade. På sådana platser, där illgärningar begåtts, kastade man upp en hög av stenar och pinnar, kanske för att avvärja ytterligare olyckor,

och därav kom namnet Varpeliden. Troligen var Johannes och Annika de första uppodlarna. Då bodde också sockenskräddaren Andres Stakberg på Skogen, och i början på 1800-talet bodde här också häradsglasmästaren Håkan Lengberg. Skogen fortsatte att vara traktörställe åt vägtrafikanterna.

Ann-Britt Boman

Foto: Malin Ståhlklinga

TEGELBRUKEN I SPARSÖR

I Sparsörs-området fanns på 1800-talet inte mindre än tre tegelbruk. Där fanns lera, och det var efterfrågan på tegel, när staden Borås byggdes. Staden hade ju brunnit fyra gånger, och nu byggdes alla hus av sten.

Strax invid Sparsörs järnvägsstation fanns under senare delen av 1800-talet en krog och gästgiveri, som kallades "Bruket". Där kunde man både övernatta och få mat och dryck. I Fristadsbygden finns en ögonvittnesskildring av Klas Olofsson om folklivet på "Bruket". Namnet kommer av det tegelbruk som anlades av Aron Larsson från Frälsegården i Längjum. Han flyttade till Frälsegårdens utskifte i Sparsör, där han hade tegelbruk och gästgiveri. Hans dotter Sara Aronsdotter var gift med Per Gustaf Sandberg från Mörlanda, känd handelsman i bygden, och de övertog gästgiveriet. Hon hade flera syskon, bl.a. Lorens Andersson i Krökling med sonen Verner Aronsson. Barnen tog släktnamnet Verner.

Det finns inte så mycket uppgifter om tegelbruket, men Oskar Olsson i Vassviken och uppväxt på torpet Oshagen har på 1950-talet berättat minnen för Gustaf Thulin, som på många sätt dokumenterat Fristad. Så här minns han:

"Mitt emot bruket som vi sa låg i mina barnår en liten öde stuga, som kallades Wallgrens. Stugan var utan färg och fullständigt grå, en timrad ryggåsstuga. Där hade det bott en man vid namn Wallgren, banvakt vid Skanör. Hela området ner mot Annero var Sölebos utmark. Om Wallgren haft något att göra med Sandbergs tegelbruk vet jag inte. Där låg också Kullebo, Gustaf Björklunds och huset som G. Blomgren byggde.

Efter tegelbruket låg i min ungdom ett par lador utefter sjökanten, och den gamla ugnen låg där också norr om ladorna, allt i rak linje utefter sjön. På Åkerlunds tomt och söder därom

byggde Gustaf Eriksson ursprungligen ett hus. Ugnen låg mellan Åkerlunds och Frans Björklunds. Man hade nog tagit lera just där, ty där fanns stora djupa lergropar. Jag minns att man kunde se en massa hål, som låg mellan nuvarande byggnader och järnvägen. Och där hade man tagit lera. Troligen hade det inte gått åt så mycket, för hålen var inte så djupa. Det kan ju tänkas att de rasat igen något. Jag tror inte att de gjorde som Levanders tegelbruk vid Skalle, att de rodde över sjön efter lera. Någon tillverkning vid Sandbergs tegelbruk minns jag inte. Men ladorna stod orörda, även alla brädlapparna, som de lagt det färska teglet på. Jag såg dem aldrig arbeta där, men man kunde se att det inte lagts ned för så länge sedan, när jag var ung.

Oskar Olsson har alltså inte några minnen av tegelbruket i Sparsör men däremot av tegelbruket vid Skalle och framför allt av Slättängs tegelbruk vid Viskan, där han själv arbetade i sin ungdom.

Skalle tegelbruk hade anlagts av P.G. Andersson på Lövås i Fristad, som också anlade Lövåsens såg och var entreprenör. Så här berättar Oskar Olsson:

"Skalle tegelbruk kallades P.G:s tegelbruk. Jag minns tillverkningen där, men den bedrevs i liten skala. Slättängs tegelbruk tillverkade mycket. P. G:s brännugn låg på västra sidan av stigen. Torkladorna låg mera norrut, norr om den plats, där lerkvarnen stod. Där finns en rund fördjupning. Den drogs av en oxe, och vi pojkar fick sitta på stängen och driva på oxen. Det var väldigt

roligt, precis som en tröskverksvandring. Oxen gick snällt.

P.G:s lerkvarn var av plank. Utvändigt var den fyrkantig, men troligen var den rund inuti, fodrad på något sätt, för annars skulle leran inte kunna ältas. Vandringen var liggande och drev skovlar och knivar. Leran fylldes på där uppe och togs ut där nere. Jag minns gubbarna som satt där och jobbade. Bränningen sköttes av min far och Johan Andersson på Frufällan, han som sedan blev banvakt. Var sin vecka hade de nätterna och var sin vecka hade de dagarna. Där tillverkades enbart murtegel. Leran roddes över sjön från Vikåsen av två man på en stor pråm. Två man rodde pråmen. På hösten lades pråmen på kant vid åmynningen, där Viskan rinner ut. På vårkanten när solen steker på, skulle den tjäras och göras i ordning för den kommande säsongen. En ox drog järnvägsvagnarna tomma upp från Sparsör, och så ställdes vagnarna och pallades mitt för bruket, medan de lastades. Det gick två tåg per dag i var riktning, så de hade god tid. Sedan körde de oxen till Slättäng, och sedan gällde det att passa på med oxen, för det var inte alltid den lastade vagnen, som alltså rullade själv utför sluttningen, gick uppför brinken vid nuvarande Bergvalls. Då fick de spänna för oxen igen, och han drog fram den. Levander var banmästare, så han hade väl själv ordnat, så att oxen skulle kunna gå över järnvägsbron. Mellan skenorna var lagd en liten landgång. Så oxen kunde gå på den, när han drog upp vagnen. Då fanns det inga räcken på bron.

Skalle-området var då beväxt med stor och rätt kraftig skog. P.G:s bruks tillverkning slutade nog 1887-1888. Den var inte i gång på 1890-talet.”

Det största tegelbruket var Slättängs tegelbruk vid åmynningen. Det var ägaren till Slättängs gård Lars Svensson och hans son riksdagsmannen August Larsson, som drev det i slutet av 1800-talet. Lars Svensson porträtteras av Klas Olofsson i en dikt om ett julkalas på 1870-talet, där överdådet på kalaset beskrivs liksom de kända fristadborna på den tiden. Lars Svensson var en ”gulltönnekär”, en rik man som ägde en tunna guld. Hans son August Larsson var en mer tillbakadragen man och arbetade själv på tegelbruket. När arbetarna fick sin avlöning, bjöds de på kaffe.

Oskar Olsson berättar, att han började arbeta på

Slättängs tegelbruk redan när han gick i folkskolan. Det var på sommarloven, men tillsammans med Adolf Palmqvist på Lurkås bad han skollärare Wallqvist att få arbeta även när skolan börjat på hösten. Läraren dryftade troligen saken med prosten Sundler, och pojkarna fick lov från skolan. Pojkarna fick 60 öre om dagen på bruket, och det var bra på den tiden. De arbetade från kl. 6 på morgonen till kl. 8 på kvällen. De fick köra bort teglet från formarna. Teglet kördes på kärror och de lastade 16 stenar åt gången. Kärrorna kördes på landgångar av trä. Lasset var inte så tungt, men det var varmt på tegelbruket. Det tillverkades endast murtegel, men där hade tillverkats taktegel tidigare. När järnvägsvagnar skulle lastas, stoppades lokomobilerna, som var drivkraften. Det lastades 3-4 vagnar om dagen. Vi låter Oskar Olsson berätta:

”Så där 20 man arbetade på bruket. Vid lastningen skulle även gubbarna i lergropen upp och hjälpa till, och de lastade vagnarna sköts ner till Sparsör. Det var roligt arbete på Slättäng, och aldrig att man hörde gnat eller ovett. Det var inte det väldiga ståhejet som nu. Arbetsgivaren Larsson var bra. På lördagskvällen, när arbetet kl. 8 då också var slut, fick vi gå fram och få avlöning, och då vankades det ofta kaffe på Slättäng.

Jag var på tegelbruket tills år 1898 på hösten. Jag tror inte att bruket var i gång mer än fram till 1900. Sedan försvann byggnaderna undan för undan. De plockades ned och såldes. Hela ugnen revs ned och den stora skorstenen fälldes.”

Oskar Olsson berättar vidare, att luffare ofta övernattade på bruket. De fick ligga på ugnen, där det var varmt. Ugnen låg väldigt nära landsvägen, och bryggan upp till överugnen, där man eldade, låg precis över landsvägsdiket. Bönderna kunde köra intill en tegellada, som låg på östra sidan av vägen, och hämta tegel. På denna sida låg också stallarna.

”Om jag inte minns fel så låg det 8 stallar, där man ställde in hästar i en långa uteder vägen, De åkrarna som var där hörde till Slättäng. På västra sidan av landsvägen låg två parallella rader med byggnader. Ugnen låg parallellt med vägen. Den var rätt lång, sina 23 meter. Norra ändan på ugnen låg strax intill vägen mot Kil. Parallellt med ugnen åt ån till räknat från söder låg en stor lada. Sedan låg efter Viskan lokomobilhuset

söderifrån räknat. Det är en stor präktig källa, Lindsökällan, där än i dag. I den gick röret för lokomobilen. Efter lokomobilhuset kom lerältningen, som var hopbyggd med maskinhuset. Lokomobilen drev den, och formningen gick maskinellt alltihop. På P.G:s bruk lades massan i en gjutform med två fack. Så drogs en bräda över och så fick man två stenar. Men på Slättäng stod två man och öste i leran i en vågrätt ligande rund tunna. Genom tunnan gick en lång axel med snedställda knivar, så de forslade fram leran till utkastarna. När leran kom dit var den smidig och fin. Leran pressades fram genom två utkastare, en på vardera sidan av den längsgående axeln. Man placerade så vid den ena utkastaren en liten vagn med två ståltrådar spända. På vagnen fanns en liten duk, som ständigt begöts med vatten genom en spolningsanordning, så den blev aldrig klabbig. När strålen glidit fram över duken till lagom längd för två tegelstensämnen, klippte de till dem med de två trådarna och drog till sig vagnen en aning. Då blev det så pass mellanrum, att de fick emellan handen. Sedan kördes vagnen intill ältern igen, och då den andra lerstrålen pressades fram, fick man ytterligare två ämnen på brädan.

Efter lokomotivhuset följde en lada utmed ån, troligen den äldsta på bruket. Den kallades "gamlaladan" och var hopbyggd med de andra byggnaderna i filen under ett väldigt långt tak. I dessa lador lades teglet till tork. Så fanns det stor lada bortom den och mot norr två stora kraftiga lador. Det fanns en gång mellan dem att köra teglet på."

Slättängs tegelbruks "brännugn", gamla landsvägen, vid nuvarande Tegelvägen i Sparsör 1897 (Thulin, Torpen i Fristad). För fler bilder från gamla Slättäng samt mer information om August Larsson och dennes guldfynd, se artikeln "Slättängsskatten", av Ingemar Molander i Fristadsbygden 2004, s. 13–20. Fristadsbygden finns digitalt på föreningens hemsida: www.hembygd.se/fristads-hembygdsforening

Oskar Olsson berättar vidare om hur det hjälp-

ligt torkade teglet kördes till ugnarna för att muras in där för riktig torkning. Det fanns minst nio byggnader och så den stora skorstenen. Man eldade med stenkol och ved, också när man började bränna en tegelkammare. En gång klättrade Oskar och hans fyra kamrater upp i skorstenen, och det orsakade stor uppståndelse.

Det viktigaste arbetet var bränningen. Det fanns en gammal ugn norrut, men så togs den nya stora ugnen i bruk. Danskar lärde upp arbetarna på bruket. En brännmästare var Emil Andersson i Sandvik och en annan Kalle Johansson på Fränntorp uppe i Hjortsered. Gustaf Larsson i Paradis var också brännare i många år, ett ansvarsfullt arbete.

Man kunde följa bränningen. Brännarna skötte eldningen och stoppade ner småhuggen ved i hålen i överugnen. De var tre i bredd och placerade i zick-zack och gick runt om de ovala ugnarna. Bränningen i en kammare tog 6 dagar. Sedan togs teglet ut av särskilda sättare, som hade stora skinnhandskar, för det var en väldig värme.

Som dragkraft före lokomobilen hade man antagligen hästar och oxar. De senare användes när man tog upp lera ur lerdammen. Leran lades upp till en höjd av minst 2 meter, och det var fin lera, riktig blålera. Lerhögen blev hård, och då harvades den. När leran sedan körts till ältningen begöts den med vatten. Den 10 meter djupa lergraven pumpades varje år, innan leran togs upp, och det tog 3 veckor. Man tog upp lera för två års tillverkning. Det var ett dammfäste vid lerdammen, ett par hundra meter långt. På vintrarna körde man med hästar ut på sjön och fyllde på innanför dammfästet, så att inte vågorna skulle spola bort det.

Vid Intet fanns det också ett lertag, men förmodligen var det en allmänning. Troligen blev det för dyrt med leran vid Slättäng, så Larsson tvingades lägga ner så småningom. Annars hade slättängsteglet gott rykte.

Oskar Olssons far var torpare på Oshagen under prästgården. Han fick göra dagsverken där på onsdagar, men Lurkås och Intet som var större torp fick göra två dagsverken i veckan. Genom Oskar Olssons berättelser får vi en inblick i en helt annan tid.

Ann-Britt Boman

THULIN OM TEGELBRUKET

Gustaf Thulin har hittat följande boende på tegelbruket i Sparsör. Det var det äldsta av de tre tegelbruk som fanns i Sparsör med omnejd.

1775–1783 Pähr Håkansson f i Grovare 1731, inflyttad 1765 med hustru Dorothea Andersdotter f i Bredared 1731.

1784–1797 Pähr och Dorothea strukna. Bonde är nu sonen Anders f 1756 med hustru Ingeborg.

1797–1811 Pähr och Dorothea flyttat till Vänga. Bonde är sedan Anders f 1744 med hustru Annika f 1774, strukna, tydligen flyttade till Klinten. Sedan David Arvidsson f 1779 med Sara Andersdotter f 1772, även de strukna.

Från Tegelbruket till Klinten flyttar Anders Arvidsson med hustru Annika Pettersdotter, båda födda 1744 i Arta resp. Torpa. Hos dem bodde ett par ”utfattiga och bräckliga” syskon, som också kom från Tegelbruket, Bengt Persson och Maria födda på Bruket resp 1758 och 1759.

1797–1811 Tegelbruket ej med. I stället upptas för första gången Slättäng. På Slättäng bor Lars Ängdahl f 1773 i Fristad med hustru Kerstin Persdotter f 1742 i Gingri.

1807–1815 Lars och Kerstin flyttade. Nu finns där änkan Sara Persdotter f 1770, dräng Andreas Eriksson f 1767 i Timmele.

År 1842 sålde Aron Larsson på Tegelbruket till sin son Olof Aronsson Frälsegården. ”Torpet Sparsjö, det vi både för det förflutna och det närvarande, skall utgöra 1/8 mtl och halva skogslotten till Längjum Frälsegården, som ligger här utanför, skall tillhöra Sparsjö”, heter det bl.a. i handlingen.

På ”Bruket” som det kom att heta blev det krog och övernattningsställe för vägfärande, och där var mycket folk och rörelse. Klas Olofsson beskriver detta mycket målande i en artikel ”Från flydda tider”.

Tegelbruket överflyglades av det tegelbruk som Lars Svensson med sonen August Larsson grundade på Slättäng. P.G. Johansson byggde också ett tegelbruk vid Skalle som övertogs av Levander på Jakobsdal i Frufällan. Många hus i Borås har byggts av tegel från Sparsör.

Bruket i Sparsör kom sedan att ägas av P. G. Sandberg från Mörlanda, som var gift med Sara. dotter till Aron Larsson. Sonen Olof Aronsson emigrerade till Amerika och sonen Lorens Aronsson bodde på Kröklings gård. Dennes sonson Ivar Werner blev veterinär och gifte sig med Jenny Larsson på Torbjörntorp.

Tegelbruket i Sparsör

Vid stränderna av Öresjö

fanns på 1800-talet tre tegelbruk,
Sparsör, Slättäng och Skalle.

De skapade grunden

för att bygga upp stenstaden Borås,
när elden så många gånger
hade slukat den.

De var viktiga samhällsbyggare!

Ann-Britt Boman

DITT NYA BOENDE.

LÅNGSIKTIGHET I FOKUS. NÄRA TILL ALLT.

FRIBO

Klass 3A, 1951–52

Stående: Bengt-Åke Persson, Roy Sandberg, Anita Reimer, Anne-Marie Ljungqvist, Britt-Marie Sjökvist, Margareta Hoof, Ulla Björnsson, Barbro Frang, Agneta Karlqvist, Inga-Lill Gunnarsson, Jane Hallin, Lena Örvall, Eva Fredriksson, Gerd Samuelsson.

Sittande parvis t.v.: Dick Smedberg, Göran Lindberg – Sture Ström, Jan-Olof Nilsson – Bengt-Göran Carlsson, Bo Gustaf Wallman – Carl-Erik Grönbäck, Jan Svensson.

Sittande parvis t.h.: Inger Stolt, Gun-Gerd Augustsson – Birgit Mörk, Gerd Hagberg – Lars Erik Nølborg, Björn Larsson – Rolf Svanå, Ulf Wennerholm – Roland Pettersson, Lennart Wasling.

Lärare: Åke Alexandersson.

MINNEN FRÅN SKOLTIDEN

av Lennart Wasling

Alla har vi våra minnen. Men om två personer ska diskutera en gemensam upplevelse blir åsikterna oftast ganska olika. Minnet är en förrädisk sanningssägare!

Själv har jag dock några ”säkra” minnen som jag dokumenterade för mer än 50 år sedan. Tio år efter folkskoletiden bjöd vi nämligen in till återträff i Fristad. Jag kände mig lite extra ansvarig och tänkte att jag borde förbereda några minnen, om det nu skulle bli alltför tyst i den gamla klassen. Tursamt nog har jag sparat denna minneslapp. Ett tiotal minnen finns nedskrivna. Men om jag skulle visa den för några kamrater nu är det troligen ingen som skulle komma ihåg något av detta. Men här är några av dem.

Småskolan

Mitt första skolarb började 1949. Klass 1B samlades då i Majängens skola i Skalle. Fröken hette Ruth Friberg och var 21 år gammal. Hon hade flätat hår

och var snäll, som ju småskollärarinnor ska vara. Frireligiös läggning förstod jag långt senare, men det ”störde” inte. Så mycket mer minns jag inte, vilket tyder på att det fungerade bra.

Jo, jag minns naturligtvis första dagen, då alla mammor – inga pappor! – följde sina telningar till uppropet. Efter en timme fick mammorna åka hem och vi stannade kvar ytterligare en timme eller två. Därefter hemresa med buss till Frufällan, för första gången ensam! Den resan formade ett minne av stolthet som ännu finns kvar.

Och en sak till: I småskolan hade vi balansgång på en uppochnedvänd gymnastikbänk, med omröstning om vem som hade den mest graciösa stilen. Jag fick en röst; kamraten Jan-Olof likaså – uppgjort resultat och vi röstade på varandra. Annars hade vi troligen blivit utan. Kändes bra, en tidig framgång i livet! Sådant stärker ett barn. Agneta vann tävlingen, men jag undrar hur de kände som blev utan röst?

Majängens småskola, 1960-tal. Uppförd 1931.

*Lärosalen närmast.
Kaprum och materialrum
i borte delen.*

*På andra våningen hade lärarinnan
Tholda Svensson sin tjänstebostad,
tillsammans med maken Sten,
samt barnen Olle och Ingrid.*

*Skolgården låg hitom skolhuset.
T.v. på bilden, bakom trädet, fanns en
byggnad med bl.a. torrdass.*

*Skolan låg i Skalle,
nära vägen upp till kyrkan.*

Redan vid avslutningen i första klass inledde jag min teaterkarriär i ett dramatiskt verk om tio små negerpojkar. Jo, man fick säga så på den tiden!

Ursprungligen är det en berättelse från 1800-talet, men Agatha Christie har också använt titeln i en deckare. Hennes mest sålda faktiskt.

Så här gick det till i Majängens skola den gången: Tio gossar ställdes upp framför katedern med mig i mitten – (om man nu kan stå i mitten av tio?). Var och en läste en liten vers, till exempel ”Fem små negerpojkar retade en myra, myran bet den ena så blev det bara fyra”. Då fick han gå och sätta sig, och snart stod jag ensam kvar.

Då kom min replik ”En liten negerpojke reste hem till Rio, där träffa’ han de övriga, så var de åter tio”. Och alla kom fram igen och ställde sig intill mig. Jo, jag tycker mig minnas att det var succé.

Betyg fick vi redan efter en termin, men bara i *Uppförande* och *Ordning*. Dock var det någon – jag minns inte vem – som fick B i ett av dessa så kallade sedebetyg. Sorgligt! Efter ytterligare en termin fick vi betyg i åtta ämnen noterade i betygsboken.

Även studierna i andra klassen var förlagda till Majängen, nu med lärarinnan Tholda Svensson. Inga nya ämnen tillkom men några psalmverser att lära sig utantill ingick i bildningsresan, dock inte

särskilt många. Hembygdskunskapen var viktig redan då – där lärde vi oss att skilja på de fyra sädeslagen! Det klarar jag fortfarande.

Varje frukostrast – så kallades den lediga tid då man numera äter lunch – fick vi gå i egen takt och utan lärare på landsvägen fram till Centralskolan (nu Gula skolan) för att äta. Cirka 700 meter var sträckan och biltrafiken minimal.

Under promenaden passerade vi varje dag den lilla stuga som senare blev hembygdsföreningens samlingspunkt, Klockarebolet. Där kunde vi ibland stanna till och titta in. Här bodde klasskompisen Roy hos sina farföräldrar. Jag minns honom som en glad fyr som gärna sjöng låten ”Sicka-samba”; han fick därför detta som smeknamn.

En händelse från dessa promenader har etsat sig fast. Lite snö låg på marken. Jag och min kamrat Björn gick först i gänget. Plötsligt smög vi in i en liten skogsdunge, som numera är borta. Jag tog av min jacka och Björn sin mössa; de ”kläddes” på en meterhög gran. Det var allt!!!

Men någon – jag minns nog vem! – sladdrade för fröken Tholda och vi – mest jag – fick en utskällning efter noter. Då tyckte jag inte att det var i paritet med brottet, vilken det än var. Det tycker jag inte nu heller.

”... där träffa’ han de övriga, så var de åter tio”.

De fyra sädeslagen och en snese (travade kärvar).

Folkskola – från klass 3 till 7

Klassen flyttades i klass 3 till Centralskolan. Några nya elever tillkom nu. De hade gått två år i småskolan som låg mitt emellan Gingri och Tosseryd (ovanför Paradis i Sparsör). Där hade de haft lärarinnan Vera Nilsson (g. Karlsson) – långt senare verksam i hembygdsföreningen. Veras bästa vän i både folkskolan och läroverket var förresten min syster Berit, som nämns härnadan.

En huvudlärare skulle normalt följa klassen i fem år och undervisa i alla ämnen utom exempelvis slöjd, musik eller engelska, beroende på kompetens.

Läraren som skulle ta hand om vår klass hette Åke Alexandersson. Jag tror att magister Åke var lite nyfiken på mig när jag började i trean. Anledningen stavades "Wasling"! Han hade nämligen haft min storasyster Berit tretton år tidigare. Och hon hade skött sig mycket bra. Dessutom var hon bra i idrott, särskilt då att springa fort. Hon fick delta i den första Folkskoleolympiaden i Stockholm 1942. Berit hade också skolrekordet i löpning i många år. Kanske fortfarande? På den tiden utan riktiga banor.

Åke var själv mycket idrottsintresserad. Han visade det genom imponerande hopp i "stående höjd", dvs. utan ansats. Det förstod man också av att han besökte två olympiska spel 1952 – i Oslo och Helsingfors. Då ersattes han av en vikarie, den pensionerade fröken Andersson i Frufällan.

Skolämnen

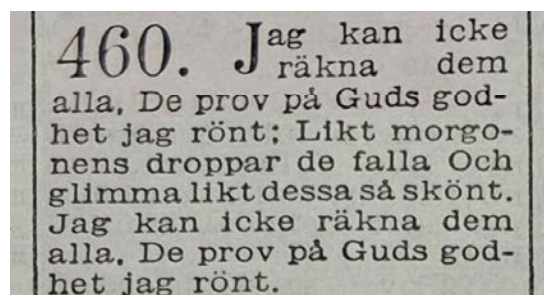
Modersmålet (både läsning och skrivning) och *Räkning* var basämnen i skolan. Då liksom nu. *Kristendomskunskap* stod dock av tradition först i kursplaner och betyg. Längre tillbaka i tiden handlade särskilt läsningen till stor del om bibliska historien och liknande. Ja, den betonades nog relativt mycket även i min ungdom. Någon psalmvers att lära utantill skrämde ibland också någon elev. Men i huvudsak var innehållet ändå profant.

Välskrivning stod på schemat under alla år. Särskilt besvärligt var att använda pennskaft med löst stift och doppat i bläckhornet av glas. Minns ni det lilla hålet där detta förvarades i skolbänken.

Vi var nog den första årskursen som fick börja med *engelska* redan i klass 5. Sture Bergsten skötte detta, som ung och nyutbildad. De fyra första glosorna var *a boy, a girl, a dog, a cat*. Det minns jag tydligt.

Här är också ett annat roligt minne. Vi hade prov i räkning (numera kallas det visst matematik) med några givna tal. I bänken framför mig satt Bengt-Göran. Utan att magistern märkte något lyfte han på locket och fick upp något ur bänken. Han skrev sedan svaret "Psalm 460" på provet. Vad var nu detta?

Jo, magistern undrade också och tittade i sin psalmbok. "Jag kan inte räkna dem alla ..." inleds psalmen nr 460 av Lina Sandell. Ett leende spred sig både hos honom och oss andra. Mycket fyndigt, tyckte vi nog alla!

Det ämne jag minns bäst stod varken på schemat eller i läroplanen. Vad det hette vet jag inte, men det handlade om människokroppen och alla dess delar. Den som hade hand om undervisningen var en av flickorna i klassen. Hon hade bok med namn på alla kroppsdelar och zoner på både svenska och latin. Färgbilder! Mycket intressant och lärorikt!

Slöjdlärarna Maj-Britt Gustafsson och Olle Engvall.

Tholda Svensson, Sture Bergsten och Åke Alexandersson.

Slöjd

Slöjdmagistern hette Olle Engvall och ”syfröken” Maj-Britt Gustafsson. Pojkar skulle slöjda, flickor sy! Vi gossar började med en barkbåt, sedan ett fågelbord. Ett periskop skulle alla tillverka. Mitt målades gult. Ja, nästan allt jag gjorde fick den färgen. Som outnämnd ledare för Elfsborgsfalangen i klassen markerade jag detta. Annars var detta svåra tider för mig – Norrby var bättre än Elfsborg i början av femtiotalet.

Skolidrott

År 1951, tror jag, utökades skolgården med en väl utrustad idrottsplan mot Prästaskogen. Bollplan med grus och löparbana med kolstybb. Resterna av den senare syns ännu vid sin stenmur.

Varje år var det skolmästerskap i löpning 60 m, längdhopp och kast med liten boll. Magister Åke ville nog se om mina meriter i löpning var i nivå med storasysters. Detta gjorde att jag placerades i det förmodat snabbaste heatet med två blivande skolmästare och en gosse med långa ben. Jag hamnade på en hedrande fjärdeplats. Nej, jag var inte snabb som henne. Men hade jag fått chansen i kulstötning, så hade det nog blivit bättre. Även i höjdhopp, faktiskt.

I brännboll var jag bra på att ta lyror (gott bollsinn?) – och även på att hitta bollar som hamnat utanför spelplan i buskar, sly eller djupt gräs.

Som bollsport inomhus spelades korgboll i den rymliga gymnastiksalen. Det passade mig bra; lång och med hyfsad prickförmåga.

Om jag ska välja min favoritsport blir det nog simning. Minnet är ju inte alltid tillförlitligt, som jag påpekade tidigare, men detta är vad jag minns.

Jag var, och är fortfarande, mycket aktiv i böljan och lärde mig simma *under* vatten utan egentliga instruktioner. När jag var i övervattensläge gällde alltid simsättet crawl (”krål”), det naturliga simsättet har jag förstått senare. Mest höll vi till i Vikåsaviken i Frufällan. En simtur över sjön blev det ibland och mycket annat roligt.

I tredje klass skulle vi åka in till badhuset i stan och öva simning. (60 öre kostade biljetten.) De som inte kunde simma fick hålla till på det grunda området, innanför ett rep. Där hamnade även jag!!!

Skandal, var ordet. Aldrig har jag känt mig så missförstådd. Anledningen var förstås att jag inte simmade bröstsim, vilket ansågs vara grunden för allt vattenliv. Nåja, efter några gånger klarade jag visserligen provet, men det tog lång tid innan jag kände att jag kunde simma bröstsim ordentligt. Krål är enklare och mer vilsamt, tycker jag.

Skoldagar

Läsåret pågick ungefär under tiden 20 augusti till 10 juni. Start kl 8 varje dag, slut kl 14; 5 lektioner, eller ”timmar”, som man sade då; avslutning av dagen med bön. Slöjd hade vi en eller två gånger i veckan vilket ledde till att dessa dagar kunde bli ett par timmar längre och sluta kl 16.

På lördagar var det bara lektioner på förmiddagen. Ibland avslutades veckan med *Klassens timme*. Det förutsatte då att några elever hade förberett ett litet program med sånger eller sketcher.

Skolgården

Grabbar sparkade boll – tjejer hystade mot väggen. Det var nog den huvudsakliga sysselsättningen på rasterna, men dessutom naturligtvis *datten, gömmebo och putta kuler*.

Eller också den gamla leken : ”Bro, bro bränna / Klockan ringer elva / Kejsaren står på sitt höga majestät / Så vit som snö / Så svart som sot / Döden skall den vinna / Den som försten faller / I den stora svarta grytan”. Nu är du fångad!

Mobbning och rastslagsmål

Numera hör man om mobbning, kränkningar och andra besvärligheter i skolan. Psykisk ohälsa – har det förändrats över tiden? Minnet har inte mycket att rapportera om hur det var förr. Vad sägs om ramsan ”Lennart, Pennart, Sennart”, som jag hörde någon gång efter ett meningsutbyte eller begången oförrätt? Numera ”ute” och förr ganska snällt.

Visst kunde det vara hårda ord mellan skolbarnen, men jag tänkte redan då på att det oftast var inbördes och mellan några få i klassen. Oftare öknamn än smeknamn som anspelade på någon viss egenskap eller utseende. Eller, att alla från en viss gård eller by fick samma tillmäle. Anspelningar på skolkamraters föräldrar eller släkt kunde förekomma. Oftast med negativ klang; det kändes väl inte så trevligt.

Men det kunde också finnas en mera positiv koppling. Jag tänker då på den enastående fotbollsspelaren Leif ”Gästis” Pettersson, med SM-guld i Elfsborg 1961. Han bodde på gamla gästgiveriet i Fristad. Han, Gästis, var tre klasser över oss och var redan då i särklass.

Jag har någon gång i nutid berättat följande historia – folk ryser: I 4:e klass hade vi kollektiv vägning i klassen. De två minsta vägde 26 och 28 kg, de flesta mellan 30 och 40 kg. Min vikt var 51 kg – jag var stor och kraftig, men inte tjock så det kommenterades. Starkast i klassen var jag nog också (enligt mig själv).

En spjuver kallade mig då ”51 kilo Wasabröd” med anspelning på mitt efternamn. Jag sprang dock inte hem till mamma och sökte tröst. För mig var han bara en typisk ”retsticka” och jag brydde mig knappast alls. Om jag velat kunde jag kanske bara satt mig på honom, men jag var inte så våldsbenägen.

Någon gång kunde man se en ”brottningsmatch” på skolgården, men slagsmål var inte vanliga. Men det är väl så, att om man inte är inblandad så märker man dem inte.

Knivar i skolan

För moderna människor kan det kanske vara på sin plats att berätta om knivars roll i skolan förr. Det var inget särskilt med det! Knivar användes när vi letade bark till barkbåtar i slöjden. Det var i Prästaskogen, men då med skolans tjänsteknivar. Tänkte man tälja sig en visselpipa – inget jag lyckades så bra med! – så behövde man ju kunna skära med kniv i kvisten.

Eller kanske skulle man ägna sig åt leken ”Vinna rike” i längdhoppsgropen, där man kastade kniven och succesivt erövrade den andras ”ståplats”.

Jag var ju aktiv scout och därför var det naturligt att ibland ha kniven med mig. Det var inte förbjudet. Men jag kan inte tro att någon tänkte tanken att hota någon.

Missbruk

Ett av dåtidens problem var sniffning av tinner. Min pappa var ju målare så en flaska fanns inom räckhåll därhemma. I mitt fall räckte det dock med en enda sniff. Men på skolgården, och än mer på fritiden, var det några som blev fast under denna last. Jag vet inte om någon motåtgärd sattes in, men nog fanns det vissa missbruksproblem då också.

Mera teater

I varje årskull fanns två parallella klasser. Detta påverkade skolans publika teaterverksamhet för föräldrar och syskon. Ena året var det A-klasser och andra året B-klasser som skulle framföra ett stycke på kvällstid. Åter fick jag huvudrollen. Jag undrar varför, men tolkar det som att jag var en stadig person, som nog inte skulle bryta ihop eller liknande. Jag var ju inte annars teatertypen, om man säger så.

Stycket handlade om tre syskon, två i skolåldern och en yngre. Den senare fick spela hunden Pompe. Det fick han heta senare, även sedan teatern haft sin premiär- och avskedsföreställning; de var sammanslagna till en enda.

Magistern, tillika regissör, hade gjort ett tillägg i början och vi låtsades då läsa läxor innan vi kom på att vi ville koppla av med att spela teater.

Återträff 1970.

Lennart, Carl Erik, Ewa, Rolf, Bo-Gustaf, Roland, Sture B, Jan-Olof, Bengt-Göran, Göran, Ulla, Sven-Erik, Åke.

Birgit, Gunn-Britt W, Inger, Tholda, Anita, Gerd, Ingela, Britt-Marie, Anne-Marie.

Margareta och jag samt hunden Pompe. Bild: "jag".

Jag inledde därför rabblande av Västergötlands städer (Göteborg, Mölndal, Alingsås, Borås ... – inalles fjorton). Naturligtvis tog jag bara med dem som verkligen var städer och hade stadsprivilegier!

Förmodligen ledde detta till ett livslångt intresse för uppräknings, och än i dag kommer jag nog ihåg alla städer i hela landet. Och jag har senare besökt dem alla.

Hur pjäsen slutade kommer jag dock inte ihåg.

Skolresor

Som en bonus i undervisningen får vi räkna olika utflykter och skolresor. Försynen har varit min klass nådig i detta avseende. Jag tror inte många, varken äldre eller yngre har fått vara med om något liknande. Låt mig berätta om detta.

I småskolan kunde vi få ge oss ut på någon promenad. En gång gick den till domarringen strax intill Majängen. Något år senare kunde det bli en cykeltur till Kröklings hage – med sockerdricka.

Men i sjätte klass blev det åka av; en åktur utanför landets gränser. I en tid när de flesta av oss inte hade sett världen bortom Borgstena fick vår klass göra en riktigt fin resa – med buss till Oslo.

Åkes fru Synnöve kom från Norge och det var nog hon som ordnade med flera av våra fina studiebesök. Under fyra dagar var vi på resande fot och såg Trollhättan (slussar), Halden (fästning), Oslo (Frognerparken, Kon-Tiki, Holmenkollen och firande av "Syttende maj" på gatan Karl Johan med många skolorkestrar), Svinesund (bron) och Göteborg (Liseberg). Något liknande är nog sällsynt även i våra dagars skolor.

Och jag köpte vimplar från alla platser!

Fristadselever från klass 6A vid Vigelandsanlegget i Frognerparken, Oslo.

Fortsättningen

Vid tiden då vi gjorde våra första lärospår var folkskolan sjuårig. Den var sexårig före 1936, blev åttaårig 1959 och 1962 beslutades om den nioåriga enhetsskolan i hela landet.

För egen del var det slut för mig i Fristad, när jag efter sjätte klassen sökte in till realskolan i Borås. Därför måste jag överlåta åt andra att berätta om deras sista år i folkskolan. Att en termins skolkök följde efter sjuan känner jag dock till.

I vår gamla klass var det bara fem lärjungar som fortsatte på realskolan efter sexan; ytterligare några sökte sig vidare ett år senare. Men det var alltså endast ungefär en tredjedel av klassen som fortsatte "i stan".

De som gått de första sex åren i pastoratets andra skolor (Borgstena, Vänga, Tämta) flyttades också över till klasserna i Fristad efter "sexan". Det var alltid lite spännande att se de nya ansiktena. Man kanske förväntade sig ett annorlunda folkslag. Kunde de vara lika förståndiga som vi???

Återträffar

Vi har också haft en god kontakt efter skoltiden. Bilden på föregående sida från en sådan återträff bär syn för sägen. Mer än ett halvdussin gånger har vi berättat samma gamla historier. Och jag fick här tillfälle att skriva ner några av mina minnen. Tack för att ni läser detta!

JOHAN RUPERTSSONS HISTORIER PÅ VÄSTGÖTSKA

Johan Rupertsson (1892–1960) växte upp i Öna by, i gränstrakten mellan Tärby, Rångedala och Gingri. Han blev snickare till yrket och bodde från 1920-talet på Hedevägen i Fristad. Under en konvalescens från sjukdom skrev han ned ett fyrtiotal berättelser som utspelar sig i vår närhet decennierna runt år 1900. Här nedan följer några av dem.

Gubben Wallins evangelium (Fristad)

Gubben Valin skulle gå till kyrkan, en söndagsmorgon. När han då kom till fotograf Svenssons, så gick han ute i trädgårn och titta på sina blommor.

– Gumôrn gumôrn gumôrn. Vart så du gå?

– Ja så gå te körka.

– Kôm in å dreck en gök först för du ä tidit ute.

Å nôr dum hade setat ett bra köre å drocket göka så titta gubben Valin ut igônnum fönstert å sae:

– Si va fôlk dä ä på vägen.

– Hurs, dä körkefôlket sum går hem nu, då ä dä bäst att ja skönnar mek hem, ajjö mä dek å tak så du ha, dä va lika gött sum nô evangelium.

Denna bild, troligen tagen något år före sekelskiftet, visar den första bebyggelsen vid Kyrkvägen i närheten av tullstugan, som synes längst t. v. på bilden. Tullen var vid den tiden ännu i funktion, bommen är fälld. Vid detta laget var endast tre stugor uppförda söder om tullstugan, Elvidelund uppe i skogen t. v. och Annedal (Mobergs) närmast t. h. samt där ovanför Skogslid, fotograf Svenssons stuga [pil]. Bild och bildtext från Thulin, *Torpen i Fristads socken*, s. 223.

Gubben Wallin (ur personregistret)

Edvard Wallin, stationskarl, född 1856-11-30 i Sik, Fristad.

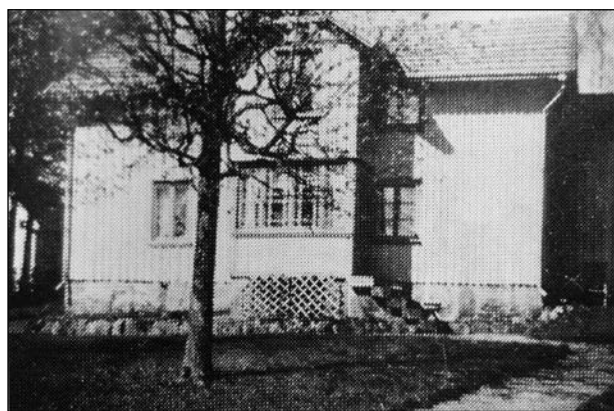
Död på Furulund (Ravinvägen 1), Fristad 1938-02-13.

Edward Wallin arbetade som stationskarl på Fristads järnvägsstation och bodde 1896–1902 på Brunnslund som hörde till stationens fastighet.

1902 lät han bygga huset som kallades Furulund (nuvarande adress Ravinvägen 1, Fristad) och när Johan Rupertsson – historiens nedtecknare – uppförde sitt Åkersdal på 1920-talet blev det ett av de närmsta grannhusen. Edward arbetade kvar som stationskarl fram mot 1910-talets slut.

Enligt Thulins uppgifter (Torpen i Fristads socken) inköpte sonen Erik Wallin (f. 1892) Furulund efter att föräldrarna gått bort; Edvard avled 1938 och hustrun Augusta 1941. Erik ska ha använt fastigheten som sommarställe, men enligt befolkningsuppgifter från 1950 ser det även ut som att huset har varit uthyrt, då Ekaterina och Voldemar Kits (mor och son?), textilarbetare från Estland, vid denna tidpunkt står skrivna på adressen. Efter Eriks död 1965 blev hustrun Dagny och parets barn ägare till fastigheten. Snart därefter inflyttade familjen Rydbäck.

Vid sin vandring mot kyrkan, i berättelsen ovan, skulle gubben Wallin ha gått Kyrkvägen i hela dess sträckning, eftersom han fram till 1902 bodde i den ena änden och kyrkan låg i den andra, 1 km väg – hade det bara inte varit för den trevlige fotografen på vägen.

Bilden på Furulund i Thulins "Torpen i Fristad" visar det västra huset på fastigheten Klockarebolet 1:17, idag Ravinvägen 1. Edward Wallins hem från 1902 till sin död 1938.

För där, vid nuvarande Skogslids vård- och omsorgsboende, bodde den humoristiskt och filosofiskt lagde Emil Svensson på torpet Skogslid.

Noræus hönshus (Uppståndelsen, Fristad)

Det var under prostens Noreus tid här i Fristad, han skulle ha byggt sig ett hönshus, vilket arbete han gav ett par torpare i uppdrag att uppsätta, vilket de också gjorde och när arbetet hade fortskridit så långt att dom skulle sätta tak på huset så sade den nene till den andre: "Nu så vi jöra aj lita nätter övs"

– och dom gjorde yvsen så liten och nätter så att vattnet ran innanför på väggen istället för utanpå. Emellertid när huset var färdigt så fråga prosten byggmestarna vad dom tyckte att han skulle kalla [det]. Då sade den nene av torparna att han tyckte att det skulle passa med "uppståndelsen" för det lär ha varit uppfört på gårdsplanen och i all hast och historien förtäljer att det även fick heta det.

Carl Wilhelm Noræus, född 1816-03-16 i Mariestad.
Död 1879-05-18 på Prästgården i Fristad.

Noræus var den förste kyrkoherden som tillsattes i Fristads nya pastorat, efter "frigörelsen" från Borås pastorat 1859. Han tjänstgjorde i Fristad från 1860 till sin död 1879 – det sista året, på grund av hjärtproblem, med hjälp av en annan pastor.

Risbromjölarna (Gingri)

Soldaten Vidal köpte rômjöl utå Risbrômjörnara sum han sulle ha å baka utå, man då va hälta rôttesjit i mjört. Nôr han sin kôm å sulle köpa môl å dum umigen, då sae han te dum att um han kunne få mjört försek å rôtteskiten försek så sulle han kunna blånnas ihop så pass han tänkte sjölver.

Soldat Vidal visade sig officiellt heta *Widar* i efternamn, men kallades Vidal. Han var från Kärårkra och bror till Lundinsläktens anfader Johan Lundin. Mjölarna som hade Risbro kvarn mellan 1891 och 1906 var två bröder Andersson, bördiga från Husby-Rekarne i Södermanland.

Fler historier (Tärby, Bredared, Finnekumla)

Det var en laggkärsmakar som bodde i Tärby, som hette Petter Lund, och han gjorde även träbunkar åt bondmororna till att sila upp nymjölk uti men när han blev gammal så kunde han inte få bunkarna tätta utan mororna ansåg sig tvugna att upplysa honom om det men då svara han det att: "dä kômmer snar lite skit i spreker å så blir det titt".

Dä va aj unnatakskaring i Brajare um sulle kläppa sin sö, man så velle inte daj legga stella. Då sa karinga tell att "um du inte vell legga stella, så sa ja ta dek på taplatutta så att du inte lämmar på fåm år".

Juhanes i Nolgårn [Finnekumla by, Rångedala] va en gubbe som kunde tala sitt modersmål rent och oförfalskat (väsgöta). Så här skulle det låta, sade han: "Stajn bajn låra måra klajna grôt smôr rôva. Ja gek i frå Hajare å te Brajare mä ajt brajv, då slo ja mett bajn i ajn stajn så dä vajn i mett bajn."

Det var på den tiden då det inte var så vanligt med järnspisar, åtminstone inte i backastugorna. Men Hindrikalisa hade med stora försakelser köpt sig en gammal spis och det var höjden av bekvämlighet, som man kan förstå av nedanstånd: "Um sum dum plä sega, ja satte på petätera i dä stora hurt å döppet i dä lella".

Historierna utkom som bok 2025, med kommentarer och personregister av undertecknad – på framsidan syns varnumstorparna rida hem sina stutar; de "hade sia stuta på bajte bört Vajnvölt" (Vevelhult). Ur persongalleriet kan även nämnas: Soffimoster (Öna och Stommen, Tärby), Hindrikalisa (backstugan Hagen, Finnekumla by), Farjesa (soldat Färgs hustru, "Färgatorpet"), Gresen i Finnekumla, Tubbståcken i Varnum, Klockelurve i Borgstena och Lidman i Romsås.

Andreas Jansson, Öna | andreas.j@nsson.nu

FÖRSTA ÅREN I FRISTAD

På vintern 1957 hoppade jag på bussen till Fristad och höll på att hamna i Fritsla. Chauffören räddade mej.

Två år senare flyttade jag på allvar in på Torbjörntorp i Fristad som nygift. Under den kommande tiden insåg jag vilken tur jag haft; att jag hamnat hos dem som skulle bli mina äldsta och käraste vänner. I det ena av de två husen bodde Olle och Gun Werner med döttrarna Kristina och Barbro. I det andra huserade Olles mamma Jenny Werner och Sture och jag på första våningen. På den andra Vera och Lars Karlsson med Anders och Anna-Karin.

Hösten 1959, vår första tillsammans blev inte alls som vi tänkt oss. Stures repmanad förvandlades till ett år på Västeråsen, eftersom man upptäckt en fläck på hans ena lunga. Lyckligtvis var han inte alls sjuk, men att undervisa i skolan var inte att tänka på. Ingen medicin kunde ändra bilden, så efter nästan ett år blev han friskförklarad. Antagligen hade han tidigare i livet kommit i kontakt med sjukdomen.

Två bilar rörde sig dagligen mellan Torbjörntorp och centrala Fristad. Olle och Lars körde till Femoverken för att jobba och Vera till Gula skolan för att undervisa på lågstadiet. Jag fick åka med och kunde vikariera först på kontoret på Skyddskläder och sedan på expeditionen hos rektor Windahl.

Min uppgift på Skyddskläder var att kontrollera att fakturorna, som Ragnhild snabbskrev på den stora faktureringsmaskinen, som skramlade och lät fruktansvärt, stämde med beställningsordern jag hade framför mej. Jag minns jeansbeteckningarna fortfarande. De billigaste paren kostade 14:95, om jag minns rätt.

På rektorsexpeditionen skrev jag ett litet kort på varje elev, som fanns på de olika skolorna. Någon hade kommit på att det var nödvändigt, Rektor Windahl planerade för högstadieskolan och det var säkert inte lätt att gissa hur många barn man kunde räkna med. Ett hade han framför ögonen, eftersom jag var gravid. Det skrockade han gott åt.

Bilar var ett kärt samtalsämne på Torbjörntorp. Där betraktades man väl närmast som svagsint, när man inte hade en framhjulsdreven bil. Vi hade en DKW, som inte levde upp till detta axiom så det hände mer än en gång att bilen fick stå och skämmas nedanför backen, medan vi traskade upp.

Någon månad innan Torbjörn föddes var vi på Folkhögskolan på en teaterföreställning. När vi

kom ut, möttes vi av massor av snö. Bilen vägrade att ta oss uppför backen. Sture gick bakom mig och baxade mej och min stora mage hem. Det kunde faktiskt bli värre än så. Vid tjällossningen var det ofta aktuellt med militära övningar. Bredaredstrakten var tydligen särskilt värd att försvara för militärbilarna kom i långa rader. Min svåger Olof hade lånat pappas stora och tunga amerikanare och i den ville han ge mej skjuts hem. Bilen fastnade i leran och hjälptruppen från Torbjörntorp ryckte ut. Hördes det lite mummel om stora skrytbilar, tro?

Familjen Werner var bland de första i Fristad som skaffade TV. På övre hallen i stora huset fanns gott om utrymme och stora soffor. Under premiärvisningen var vi upphetsade av att någon rörde sig på skärmen, men snart njöt vi av TV-teaterns härliga kvällar och VM i fotboll 1958. Gun blev nog lite trött på att servera kaffe och bullar till alla som bjöd in sig själva, men ställde alltid upp med god min och gott humör.

Några av oss skaffade biljetter till Nya Ullevi för att se VM-matchen mellan Sverige och Tyskland. Matchen var redan vunnen vad jag minns, när Kurt Hamrin lurade hela försvaret på sin kant och satte bollen i mål. Häftigt jubel på Ullevi. Semestrande svenskar i Tyskland fick dyrt betala denna seger. De vart så illa omtyckta att man skar sönder deras bildäck.

Torbjörn, som föddes i april 1961 fick namn efter Torbjörntorp. Pappamånader och liknande hade man inte introducerat, så det var mina föräldrar, som körde oss hem från BB i Borås. På Torbjörntorp var flaggan hissad, kaffebordet dukat med en stor vas påskliljor och Guns goda bullar och kakor. Den följande tiden knackade det ofta på dörren och någon liten vän ville titta på bäbisen. Det hände också att någon frågade om Sture "fick komma ut och leka". När Torbjörn döptes, hade vi flyttat in i vårt nya hem, en lärarbostad på Asklandaorådet, som vi först hyrde och sedan köpte.

Att ta en promenad till centrum kallades på 60-talet "att gå fram". På den tiden fanns flera affärer att välja på. Konsum tävlade med Hults, när det gällde dagligvaror.

Frukt och grönt kunde man köpa i Trädgårdsallt. Jag lärde senare känna ägaren Bengt Ekberg genom Naturskyddsföreningen. Bengt var otroligt

kunnig när det gällde växter, vänlig och lite filosofiskt lagd, vilket märktes på det han skrev.

Vi var många som gillade Ernholms bageri och konditori. Ett tag kunde man handla både skor, glasögon och klocka på torget. Ville man ha cykeln lagad fanns Pellarns och att ta en taxi var också möjligt. Bageristugan levererade lussekatter och pepparkakor till Luciafirandet på Gula skolan, en omtyckt och kär tradition.

En affär var Torbjörn särskilt förtjust i, Lillakemi. I skyltfönstret fanns alltid en rad med små bilar, Dinkey Toys. Många av dem hamnade i hans egen rad av samlade skatter. I Gustaf Nilssons Manufaktur kunde man köpa nästan allt från alla sorters sybehör till skrivhäften. Vintertid glödde kaminen och det var riktigt hett. Greta Nilsson blev i sin iver att serva flera på samma gång en smula högljudd och det gillade han inte, så då väntade han gärna ute.

Hembygdsföreningen har ordnat promenader i det "gamla" Fristad. Intresset var stort och det var oväntat många som bidrog till berättandet. Det är roligt att minnas tillsammans.

Wiviann Bergsten

Brittsommar

Solen lyser genom de stora fönstren
Och fyller huset med ljus och värme.
Frosten har nupit i begoniorna
Och den första höstkylan
Känns i luften.
Så är det i livet,
När Du når Ditt livs brittsommar,
Föreningen om vintern som kommer.
Denna dagen – ett liv.

Ann-Britt Boman

Samtal om livet och tro
Café, Gudstjänster mm

Stora Vägen 44, 033-26 01 29
www.equmeniakyrkanfristad.se

Välkommen!

Röda Korset

Välkommen till vårt Café
och second hand!

Öppettider:

Tisdag och Torsdag 10 – 18 Lördag 10 – 14.

Stora Vägen 31 Fristad.

Tel: 033-210644

**Hyr ditt eget kontor
mitt i Fristad centrum!**

Handelsbanken

handelsbanken.se/borås

Varmt välkommen till
Fristads församling

Möte

Miljö

Mångfald

Webb: www.svenskakyrkan.se/fristad

Facebook: facebook.com/svenskakyrkanifristad

Instagram: instagram.com/svenskakyrkanifristad

Tfn: 033-22 23 00

Svenska
kyrkan

Fristads folkhögskola

Hitta
din
oas.

**Boka konferens eller möte!
Se vårt breda kursutbud!**

www.fristads.fhsk.se

 VÄSTRA
GÖTALANDSREGIONEN

CDE Redovisning AB

Tel: 033-20 26 90

Ditt personliga kontor

FRISTAD HYVLERI

SEDAN 1966

Norra Påtorpsvägen 2, Fristad.

☎ 0727-260373 ⓘ info@fristadhyvleri.se
www.fristadhyvleri.se

BRÖDERNA KARLSSONS SNICKERI

Tillverkar fönster och dörrar mm på beställning.

Toppsjön Ulricehamn, vid gamla R40
Tel. 0703 268133

klé tryck

Tryck och brodyr på textil

Tel. 26 97 00

***Vi servar din bil och
byter dina däck***

Gingri Motor

0733-30 30 37 www.gingrimotor.com

fristads
blomsteraffär

BLOMMOR • TRÄDGÅRD • INREDNING • BINDERIER

Öppet Vard. 9-18, Lör. 9-16, Sön. 10-16
www.fristadsblomsteraffar.se

Anna-Karin

Ryberg Redovisningskonsult

Telefon: 0707-72 28 67
E-post: ak@akryberg.se

Total EL

i Fristad AB

Mattias Welander

0706-987070

FRISTAKLIPPET

- Drop in -
Må-On 8.30-17.30
Lunch 12.00-14.00

Välkomna!

Fristad Torg, Tel. 26 03 17

ATG • TIPS • POST

BILTVÄTT

TEL. 26 04 00

OK Q8

Besök gärna vår Gårdsbutik,
öppet 7-20 alla dagar.

Varmt Välkomna hälsar Fam Bergvall

www.krakarpsmejeri.se

Antik - Kuriosa - Vintage

Öppettider: se hemsidan

www.ljungagardensallehanda.se

070-2002561

GITARRATELJÉN

Verkstad o butik
för gitarr,
fiol o bas mm.

tel. 0703-26 81 33
[hemsida gitarrateljen.se](http://hemsida.gitarrateljen.se)

Ingenjörsfirma

Åke Brunnegård

Stora Vägen 31
513 33 FRISTAD, SWEDEN
Telefon 070-510 92 79
Produkt ritningar

AdSilververkstad

BILVERKSTAD

Fri lånebil vid service!

Kröklingsvägen 22, 513 50 Sparsör
073-383 45 19

FRISTADKONSULT AB

KomMa Verksamhetssystem
det kompletta digitala stödet för
teknisk förvaltning/intern serviceförvaltning

www.fristadkonsult.se

AB Fristad Bleck & Plåtslageri

Nu även byggservice!
Om- till och nybyggnation
033-26 13 78 • fbop.se

SPA VILLAN

Telefon: 033-21 00 99

Fotvårdskliniken i Fristad

Tärnavägen 6 • 513 33 Fristad, vårdcentralen
033-26 66 47

Medicinsk Fotterapeut
Eija Augustsson

Fotvård för alla, även remisser

*Vi ligger vid baksidan av vårdcentralen.
Swish 123 595 64 79*

FRISTAD PLAST AB EST. 1967

FRISTAD

Askvägen 20, Fristad.

☎ 033-444 888

✉ info@bolistfristad.se

www.bolist.se/fristad

[Bolist_Fristad](https://www.instagram.com/Bolist_Fristad)

[BolistFristad](https://www.facebook.com/BolistFristad)

HOTCOOL°
INSTALLATION & SERVICE
0733-610789 www.hotcool.se

Vi utför installation och service av det mesta inom El & Energi.

Specialitet:
Installation, service och reparationer av värmepumpar.

Återförsäljare av

Sjuhärads El & Energiservice AB

peter.sees@telia.com
033-26 55 13 eller 0733-26 55 88

Nybrons
Framvagnsinställning AB

- Däckhotell
- Nya däck/fälgar
- Däckbyte
- Framvagnsinställning

📍 Södra Däckvägen 3, 506 49 Borås

✉ Nybrons@hotmail.se

☎ 033-12 62 32

Borgstena DUMPERTRANSPORT

Thomas Henningsson Tel. 0706-26 33 45

Lars Henningsson Tel. 0703-22 40 48

Försäljning av grus, matjord, fyller & schaktmassor.

Transporterar & schaktar

www.borgstenadumper.se

*När minnet av
någon blir
minnen för livet*

Jourtelefon dygnet runt!

033-20 20 44

Brämhults
BEGRAVNINGSBYRÅ

Brämhultsvägen 32
www.bramhultsbegravningsbyra.se

Välkommen på upptäcktsfärd!

Hos oss hittar du antikviteter från svunnen tid och loppisföremål från igår. Även köp (hämtning) av dödsbon och delar av hem.

Kontant
betaln.
F-skatt

Följ skylt Mölarps Kvam • Tel 0707-20 40 66

FRISTADS BIBLIOTEK

Välkommen till vårt fina bibliotek!

Här kan du botanisera bland böcker, tidskrifter och andra medier, titta på utställningar i Galleri Glasverandan, pyssla med barnen eller få hjälp med enklare teknikfrågor.

Utställningar i Galleri Glasverandan

Mars	Ingrid Enström <i>Målningar</i>
April	Fristads Folkhögskola <i>Bild och skapande</i>
Maj	Sara Andersson <i>Teckningar och dikter</i>
Sommaren	Fristads Hembygdsförening
September	Maria Helgesson <i>Akryl</i>
Oktober	Christina Björk <i>Akvarell</i>
November	Mayvor Råberg <i>Akvarell</i>
December	Fristads Folkhögskola <i>Vävtbildningen</i>

Vi har Meröppet kl 7-22 alla dagar.

Ansök om ett Meröppetkort!

För aktuella öppettider med bemanning samt evenemang, kika in på vår hemsida knallebiblioteken.se, Facebook eller Instagram.

Fristads bibliotek
Gamla Kyrkvägen 6, 513 33 FRISTAD
Tfn 033-35 88 09
knallebiblioteken.se

Fristads Maskinschakt AB

DRÄNERING, GRUND, TRÄDGÅRD, VATTEN,
AVLOPP, EL, FIBER, GRUS, TRANSPORT
— MASKINENTREPRENÖR SEDAN 1960 —

@FRISTADSMASKINSCHAKT

Carl-Johan Richard
070 526 11 63 070 541 47 48

FRIGYM

KOM SOM DU ÄR

Stora Vägen 31 | 513 33 FRISTAD
info@frigym.se | 033-21 07 00
www.frigym.se

Stor sortering!

Bädd-
soffor
•
Sängar

**Ett besök
hos oss
lönar sig
alltid!**

**Soffgrupper
•
Furumöbler**

Sparsörs Möbler

Tel. 033-26 02 58. ÖPPET: Månd. 10.00-18.00.

Tel. 070-346 02 58

Tisd-Fred. 14.00-18.00. Lörd.10.00-13.00.

Byggtjänst i Borås AB

Mobil: 0705-25 71 00

E-post: byggtjanstboras@telia.com

Fristad Fasad & Bläster

VÅRA TJÄNSTER

- Blästring
- Stationär blästring, industrilackering
- Fasadrenovering
- Murning
- Kakel och plattsättning
- Egna byggnadsställningar

Kontakta oss

Trumslagare Blomgrens väg 6, 513 33 Fristad

info@fristadfasad.se

0705-13 63 09 • www.fristadfasad.se

MITT **KLIPPERI**
HÅR & MODE
Tel. 033-21 00 90

Besöksadress: Torget i Fristad

**För andra är Sjuhäradsbygden
en liten del av Sverige.**

För oss betyder den allt!

Sparbanken Sjuhärad

**UTPLANTERINGSVÄXTER
I STOR SORTERING
EGEN ODLING – HÖG KVALITET**

*Löväs
Blommor*

Tel. 033-26 16 26

ÖPPET: VARDAG 9-18 • LÖRDAG 9-13 • SÖNDAG 10-14
VÄRÖPPET: LÖRDAG 9-16 • SÖNDAG 10-16

Fristads Fastighetservice
Börje Johansson

Telefon: 0768-78 90 43
E-post: info@fristads-fastighetservice-ab.se

Välkomna till
Leoxinas Djurbutik i Gingri

- Four Friends
- Priima Färskfoder
- Kloklippning
- Utkörning
- Svenska Djurapoteket
- Kattsand

Gingri 1, Fristad • Tel: 0701-49 60 29 • www.leoxinas.se

Adema Bygg

Telefon: 0708-62 15 64
E-post: anders@ademabygg.se

***Vi servar och reparerar alla
transport- och personbilar
med bibehållen nybilsgaranti***

AB Fristad Bilverkstad
Tel. 033-26 00 37

BILDER FRÅN VERKSAMHETEN 2024

Ljuvlig grönska kring hembygdsstugorna, högloftsstugorna Ekalyckan (längst bort) och Klockarebolet (närmast).

4 aug. Kaffe och våfflor i Mölarps kvarn. Konsert med Notfritt.

1 sept. Sågdag. Avslutning med sång av Marie Arturén.

